

Euskal ipuingintza modernoaren lehen emaitza Anjel Lertxundiren *Hunik arrats artean* (1970) bildumaren eskutik etorri zitzaigun. Bertan nabarmenak ziren Hego Amerikako errealismo magikoaren eraginak, baita absurdoaren antzerki eta ipuingintzarenak ere. Harrezkero, ipuingintza, narratibaren barruan, helduentzako literatur genero autonomo moderno bilakatu da. Gertaera benetan berria euskal literaturan, eta aldi berean, guztiz berantiarra gure inguruko beste literaturetan genero honek izan duen garapenarekin alderatzen badugu.

Giltza-Hitzak: Ipuin literario modernoa. Narratiba laburra. Esperimentalismoa. Joera fantastikoa. Joera irrealista. Modernitatea. Modernitate ostea.

Hunik arrats artean (1970) fue el primer resultado de los relatos modernos en euskera. La obra refleja la influencia del realismo mágico de Sudamérica, así como del teatro y los relatos de lo absurdo. Desde entonces, los relatos se han convertido en un género autónomo moderno de la literatura para adultos. Es un acontecimiento nuevo, a la vez que tardío en la literatura vasca, si lo comparamos con el desarrollo de este género en las literaturas de nuestro entorno.

Palabras Clave: Relato literario moderno. Narrativa breve. Esperimentalismo. Tendencia fantástica. Tendencia realista. Modernismo. Postmodernismo.

Le premier fruit du conte basque moderne nous vint de la main même de la collection *Hunik arrats artean* (1970) d'Anjel Lertxundi. Il y souligne l'influence du réalisme magique sud-américain et aussi celle du théâtre et du conte de l'absurde. Depuis lors, le conte, dans le cadre du roman, devint un genre littéraire autonome moderne pour adultes. Ce fut un événement réellement nouveau dans la littérature en basque, et en même temps, très tardif comparé au développement que ce genre a eu dans les littératures de notre environnement.

Mots-Clés : Conte littéraire moderne. Roman court. Expérimentalisme. Tendance fantastique. Tendance irréaliste. Modernité. Post-modernité.

Euskal ipuin garaikidearen uberan (1970-2003)

(In the wake of the
contemporary Basque short
story 1970-2003)

Rabelli Yanguas, Álvaro

Miranda Ebroko Hizkuntza Eskola Ofiziala.

Republica de Argentina 2. behe. 09200 Miranda Ebro

arabelli@euskalerria.org

1. ...ipuin literario garaikidea zer zen ez zekien printzea

Carlos Pachecok¹ dioskunez, bi dira ipuin literario modernoaren kontzeptua azaltzeko asmoz erabili izan diren teorizazio ildoak. Bat ahalegindu izan da beste genero literario batzuekiko, baita literarioak ez direnekiko ere, mugak zedarritzen. Besteak, ordea, berezko ezaugarri nagusiez jardun izan du, daukan balio literarioaz eta kulturalaz. Ahalegin horretan ez dira gutxi ipuin literarioaren definizio argia, zehatza eta erabatekoa ematera menturatu izan direnak, beharbada, intuitzioz ipuina zer den azaltzeko gaitasuna badugulako. Era berean, ipuinaren zenbait ezaugarri argi eta zehatz azaltzekoak dirudite. Mariano Baquero Goyanesen ustetan ipuina genero zehatza da. Bestalde, Brander Matthewssek XX. mendearen hasieran eleberria baino zehatzagoa zela aldarrikatzen zuen, lirika, antzerkia eta epikarekiko muga argiak ezartzen zituen. Matthews en iritzi hau zenbait urte geroago jaso zuen Mijail Bajtinek eleberria amaitu gabeko diskurtso egitura gisa definitzean. Berriz, Bajtinen ustez, ipuinak badu diskurtso egitura antolatua, argiagoa, ipuinaren definizio orokor batera erraz eraman gintzakeena. Ez dirudi, hala ere, horrela izan denik. Izan ere, ipuina definitzen duten elementuak zehazteko zailtasun agerikoak egon dira eta badaude. Julio Cortazarrek berak zenbait ezaugarri komun esleitzen zien ipuinei, berauek edozein motatakoak izanda ere. Baina, aldi berean, onartu egiten zuen genero definigaitza, iheskorra, iluna eta bere baitara bildua zela. Beraz, definizio hoberik gabe, metaforetara jo izan da ipuina zer den azaltzearen. Hector Quirogaren ustez ipuina jo puntara zuzen-zuzen doan gezia da, Cortazarren aburuz bizitza sintesia da ipuina, dardara azkar eta iragankor bat, soilik irudien bidez azal litekeena. Hori guztia dela eta, ipuinaren teoriak etengabe heldu nahi izan dio hain iheskorra den generoari, eta oraindik ere erabateko adostasuna lortu ez badu ere, asko da aurreratu dena ipuina definitzen duten ezaugarri orokorrei dagokienez. Hauexek dira ipuinaren definizioa eman nahiz gehien aipatu izan diren ezaugarriak: narratibitatea eta fikziona-

1. PACHECO, Carlos. *Del Cuento y sus alrededores*. Caracas: Monte Ávila, 1993.

litatea, luzera, sortzeko eta jasotzeko bakantasuna, eraginaren intentsitatea, ekonomia, trinkotasuna eta zehaztasuna.

Narratibitatea eta fikzionalitatea oinarrizko ezaugarriak ditugu, azken batean ipuina errelatoa da, ezin dio, gainera, errelatoa izateari utzi. Ipuin orok denbora eta espazio jakin batean pertsonaia batzuek egindako ekintzen sekuentziaren berri ematen digute. Ez du ardura nolako ekintzak diren, ez nork edo zerk egiten dituen, ezta zein denbora eta espaziotan egiten diren ere. Ipuinaren atzean beti datza istorio bat. Horretan, Guillermo Manesesen iritziz, ipuina sekuentzia laburra da, itxia bere baitan, zirkunstantzia bat eta bere amaiera; hau da, arazo bat eta bere konponbidea. Baina narrazioaren kontzeptua oraindik zabalegia da, txisteak, txostenak, berriak eta antzekoak narrazioak ere izan daitezkeelako. Beste kontzeptu bat gehiago erabili behar da orduan, ipuinak beste genero literarioekin partekatzen duen fikzionalitatea alegia. Berorrek ipuina literario bihurtzen du. Ipuina fikzioaren erakusgarria da, zeinean beste edozein balioaren gainetik balio estetikoak nagusitzen den. Ipuina, beraz, objektu artistikoa da, errealtatearen errepresentazioa jaso dezakeena, edo irudimenak eragiten duena, edo guztiz fantastikoa dena. Ondorioz, ipuina gehiagoko edo gutxiagoko egiantzekotasunez jantzitako narrazioa dugu.

Gutxi gorabeherako laburtasuna izan daiteke ipuinaren ezaugarrikerik agerikoena, teorizatzaile guztiek aipatzen dutena. Irakurleek beraiek ere hartzen dute ipuinaren laburtasuna ezaugarri bereizgarri gisa, esaterako ipuina eleberritik bereizteko orduan. Baina, kontua da ipuinek ez dutela luzera jakin bakar bat. Ipuin bat hitz bakar batetik orrialde askotara joan daiteke. Gainera ezin dugu pentsatu laburtasunak errelato bat ipuin bihurtuko duenik, horrela, eleberri batetik ateratako edozein testu txatal ipuina ere izan liteke, eta jakina, ez da. Bada, hortaz, kontuan hartu behar den beste osagai bat, laburtasunak duen funtzioa hain zuzen ere. Poek berak ulertu zuen laburtasunak intentsitatea areagotzen zuela. Horregatik, laburtasuna ez da helburua, ipuina garatzeko garrantzitsuagoa den intentsitatea lortzeko bidea baino.

Ipuina sortzeko eta jasotzeko bakantasuna ere Poeren poetikari dagokion arren, ostean Quiroga, Bosch eta Cortazar bezalako ipuingileek sakon jorratu zuten ideia hau. Egile hauentzat ipuina olerkira hurbiltzen da eta eleberritik bereizten dute ipuinaren hasierako sorkuntzak bat-batekoa izan behar duelako. Jasotzeak ere une bakar batean gertatu behar du, une bakar, labor eta intentsu batean. Ipuina kolpe bakarra da, kolpe batez idatzia eta kolpe batez irakurria. Horregatik ipuina ez da ez sortzen ez irakurtzen eleberria bezala. Ipuinak arreata handia eskatzen dio irakurleari, bertan laburtasuna, trinkotasuna eta intentsitatea nahasten baitira.

Eraginaren intentsitatea aurrekoari estu-estu lotua dator. Berau dugu ipuinaren gailurra, klimaxa, gehienetan ustekabea ailegatzen zaiguna. Ipuin osoa bideratuta egoten da une hau lortzeko, eragin psikologikoa sortarazten diguna. Horregatik ipuinetan jorratzen diren gaiak eragin hori lortzearen aukeratzeko dira. Ildo horretan ipuina munduaren ikuspegi metafisikora heltzeko bidea da, hau da, errealtatetik haratago doana azaltzen laguntzen digun tresna da ipuina.

Azkenez, ekonomiak, trinkotasunak eta zehaztapenak zerikusi handia du aurretiaz aipatu dugun laburtasun ezaugarriarekin. Ipuina errelato bakarra bada, kolpe batez sortua eta eragin intentsu bakarra sorrazten badu, ipuinaren idazketa bera trinkoa eta zehatza izan behar du. Kontua ez da istorio sinplea aukeratzeari edota modu sinplean adierazteari, baizik eta laburtasuna eta intentsitatea lortzearen egokiak diren baliabide erretorikoak erabiltzea. Beraz, ipuinaren egitura konplexua da, non elementu bakoitza adierazkor bihurtzen den.

2. Halako batean printzeak euskal literaturarekin topo egin zuen, eta...

Gure literaturan ere ez dira gutxi ipuinaren inguruan sortu izan diren kezka eta eztabaidak. Gogora dezagun ipuin modernoa dela euskal literaturan beranduen garatu den generoa eta bere ezagutza, oraindik ere, ez dela behar bezalakoa. Gauzak horrela, Iban Zalduak, azken urteotako ipuingile oparoenetakoa eta generoaren defendatzaile sutsuak, honelaxe planteatzen zituen ipuingintzaren zenbait aje eta ezaugarri:

Ipuinaren eta eleberriaren inguruko eztabaida zaharra da, bai, baina gure kultur ingurunean batez ere. Beti dago hor dialektika –edo, dialektika baino gehiago, gogoeta gaia, azkenean eleberria nagusitu delako–, eleberriak ipuinak baino garrantzi handiagoa ote duen, ipuina eleberriari iristeko urratsa ote den, eta ez da helburu bat duen genero gisa hartzen. Eta, horren kontrastean, gero oso lan onak sortu dira hemen.

Garbi dago argitaletxei eleberriak interesatzen zaizkiela, baina horrek ez du dena azaltzen: ipuinak gehiago salduko balira, argitaratuko liriteke gehiago. Prestigio arrazoiak, hemen lotzen baita ipuin tradizionalarekin, ahozko tradizioarekin, komikiarekin ere bai, eta eleberriaren prestigioa besterik da, zerbait serioa ematen du. Mediterraneoko tradizioan XVIII. mendetik datorren iritzia da: ipuina lan txikia da, eta eleberria lan ona².

Gaude hiruzpalau gako garrantzitsu jotzen zituela Iban Zalduak iruzkin horretan. Gakook, hau da, generoaren definizioa eta autonomia, generoen arteko hibridazioak eta mugak, generoaren prestigioa eta eginkizuna literatura sistema barruan, eta guk geuk horiei gehituko geniekeen generoarekiko ardura kritikaren partez, dira, aldi berean, generoaren ezaugarri eta egoeraren berri ematen digutenak. Eta ez dirudi oraindik eztabaida bere horretan amaitu denik. Berritan, Joseba Gabilondo irakasleak berriro hitz egiten zuen ipuinak eleberriarekiko omen daukan morrontzaz, baita, bere iritziz, literatura sisteman izan beharko lukeen eginkizunaz ere:

Ipuingintza eta bestelako genero txiki eta hibridoak eleberriaren morrontzatik atera behar ditugu, eta era berean eleberria normalizazio-beharkizun politikoaren morrontzatik askatu, orain daukan irakurle politiko bakarra – legea: Eusko Jaurlaritza, instituzioak, sariak – arbuatuz. Galiziako literaturan gehiago gertatu den bezala – hor dago Manuel Rivasen adibidea – eleberriari hobetsi beharrean, ipuinetik eta bestelako genero txikietatik ele-

2. ZALDUA, Iban. "Ipuinek sekulako garrantzia izan dute gure literaturan azken urteotan". *Euskaldunon Egunkaria*, 1997-2002 hemerroteka.

berrira hedatzen den tarteko espazio hori, motz eta zatikatu hori, ospatu eta promobitu behar dugu. Bestela esanda, eleberria produktu bukatu eta biribiltzat eskatu beharrean – beti ere motz eta galtzen aterako baikara eskakizun politiko honetatik – eleberriaren eta ipuinaren artean hedatzen den espazio heteroglosiko eta hibrido hori landu beharko genuke³.

Lehenengo arazoari helduta, generoaren definizioaz ari garelarik, definizioan bertan, alegia, dugu ipuingintzak ezartzen digun lehendabiziko koska. Oraindik ere hiztegi askotan ipuina bereziki umeentzako genero gisa definitzen da. Ez da gezur handia, baina nahasmen iturria ere bada. Umeentzako ipuingintza, edo ahozko ipuingintza tradizionala genero orokor honen alderdiak, edo bestelako generoak, baino ez lirakeke izango, eta azpigerenero hauek ez lukete, inondik inora, generoa, bere osotasunari begira, ezaugarritzatuko. Hobe genuke esan ipuina, beste genero batzuen artean, narratiba laburraren genero bat dela, autonomia, laburtasuna izaki, hain zuzen, bere ezaugarriak behinena. Era berean, gurean ohi-koa da entzutea dena-delako ipuina “ipuinagoa” dela, edota beste hura errelatoa baino ez dela, besteetan, ordea, ipuina eta errelato laburra, narrazioa ere bai, sinonimotzat hartzen ditugu. Aurreko nahasmen-era itzultzen garelakoan nago, izan ere, oraindik, bere esanahi hertsienari bagagozkio, ipuin hitzak, euskaraz, gezurrezko kontua esan nahi du, bere baitan kontu single eta xalo baten oihartzuna dakarrena nonbait; umeena horregatik? Eta jakina, azpian dugun oihartzun horrek ez gaitu beti asebetetzen halako ezaugarriak ez dituen ipuin bat azaldu behar dugunean, horregatik jotzen dugu beste izendapen batzuetara. Konponbidea ez da erraza.

Laburtasuna bada genero honen ezaugarri nagusia, hibridazioa da aitzakotzat hartu behar dugun beste bat, definitzen gaitza eta arantzatsua berau ere. Ezaugarri honek generoen arteko mugak zehazten lagundu beharko liguke, baina hain da handia ipuinaren gaitasuna beste genero batzuen ezaugarriak bere hartzeko, ezen sarri askotan haien arteko mugak lauso gelditzen diren. Horra Gabilondoren heteroglosiaren kontzeptua, non hizkera, hizketa eta ahots aniztasuna lantzeko ipuina berebizikotzat jotzen duen. Egia esan, ipuina eleberriaren mugetatik olerkiaren bazterreraino ibil daiteke lasai asko, mutur batetik bestera. Hori generoaren indar sortzaile eta malgutasunaren seinalea litzateke, ez nahitaez zailtasun bat, ez bada askok ipuina eleberriaren uberan, morrontzapean, ikusi nahi izan dutelako. Ez dira gutxi, bestalde, ipuina beste muturrean, olerkiaren pare, jartzen dutenak. Ipuinaren indar iradokitzaileaz ari dira, ipuinak gure baitan uzten duen berehalako zirraraz, eleberriak beti lortzen ez duen intentsitateaz. Ipuinaren beste ezaugarri bat. Eta ezaugarriaz ezaugarri definizio txukunago batera hurbiltzen gara. Ipuina genero moderno eta garaikidea dugu, inoiz baino garaikideagoa; narratiba laburrari dagokiona; autonomia bai, baina bestelako generoen ezaugarriak bere egiteko erraztasun handia duena eta olerki batek haineko indar iradokitzailea duena. Horrelaxe defini genezake.

3. GABILONDO, Joseba. “Ipuingintza eta nobelaren artean dagoen espazio hibrido hori landu behar dugu”. *El Diario Vasco*, 2008-06-06.

Orain arte aipatu ditugun ezaugarri eta zailtasunak generoari dagozkio, berezkoak zaizkio. Bestelakoak dira dagoeneko hizpidera ekarri ditugun beste biak, generoaren prestigioa literatura sistema barruan eta generoarekiko ardura kritikaren partetik, hain zuzen. Bada, ezin esan hauek literatura guztietan orokorrak eta arruntak ere izan ez direnik, gure inguruko literatura guztietan ipuinak horrelakoetatik igaro behar izan du; dena dela, euskal literaturaren beraren egoerari lotuago agertzen zaizkigu, horien gaineko eztabaida ez baita oraindik atertu. Euskal sistema literarioa garatu ahala, honek, beti bateratsu doazen prestigio eta arrazoi ekonomikoak tarteko, aldian-aldian genero jakin batzuen alde egin izan du, gehienetan, gainera, beste batzuen kalterako. 80ko hamarkadan sistema literarioak ipuinaren alde nabarmen egin bazuen, ez zen gauza bera gertatu hurrengo hamarkadan, 90eko hamarkadan. Hamarkada horretan gure sistema literarioak benetako sistema izatea lortu zuen unean eleberriaren alde egin zuen, ipuingintza, neurri batean behintzat, bigarren maila batera behartuz. Kontrara, generoa hasi zen, ordura arte gertatu ez zena, kritikaren arreta bereganatzen, generoaren ezaugarriak, sormen literarioak balioak eta gure literaturan erdietsitako lorpenak agerian uzten zituen kritika. Horretan funtsezkoak izan ziren 80eko euskal ipuingintzaz erditu ziren balio handiko liburu arrakastatsuak, Atxaga eta Sarrionandiarenak batez ere. Euskal ipuinen balio estetiko eta literarioa azpimarratzen zituen lehenengo antologia, *Euskal Ipuinen Antologia* (Alberdania, 1993) Iñaki Aldekoari zor diogu. Liburu mugarrria, inondik ere, gure ipuingintzaren ezagutza. Ostean etorri dira zuzenki edo zeharka euskal ipuingintza garaikideaz arduratu diren beste liburu batzuk, Atxaga eta Sarrionandiaren lan arrakastatsuak gainbegiratzen duten Iñaki Aldekoaren beraren *Antzarra eta ispilua* (Erein, 1992), Jose Luis Otamendiren *Desde aquí antología del cuento vasco actual* (Hiru, 1996), Mari Jose Olaziregiren *Bernardo Atxagaren irakurlea* (Erein, 1998) eta Aitzpea Azkorbebeitiaren *Joseba Sarrionandia Irakurketa proposamen bat* (Labayru, 1998) bezalako saioak; 90eko ipuingintza berria aztertzen duen Iratxe Retolazaren *90eko hamarkadako narratiba berria* (Labayru, 2000); Sarrionandiaren ipuingintza osoa aztertzen duen Jon Kortazarren *J. Sarrionandiaren ipuingintza. Zuhaitz erromesa* (Utriusque Vasconiae, 2005); euskal ipuingintzari ikuspegi zabala eskainitako Alvaro Rabelliren *Bizkaiko euskal idazleen ipuingintza modernoa* (Labayru, 2005); edota orain arteko ipuingintzak emandako emaitza borobilen adibidea den Mari Jose Olaziregiren *Mende berrirako ipuinak* (Erein, 2005) antologia. Edozein modutan ere, kritikak genero honi berandu heldu izana gurean izan duen ibilbide gora-beheratsuen beste isla bat da.

3. ...hura zer zen aztertzeari ekin zion, hasiera-hasieratik. Baina...

Ipuin literarioa narratibaren zatia den aldetik, euskal narratibaren bilakaerari heldu behar diogu, ipuingintza garaikidearen sorrera mugatu nahi badugu. Aurreratu dugun moduan, narratibako genero moderno guztiak berandukoak dira euskal literaturan. Fikziozko euskal prosazko narratibaren sorrera XIX. mendearen hasieran kokatu ahal badugu, J.A Mogelen *Peru Abarka*⁴ (1804) lanarekin hain zuzen, narratibaren nagusia den eleberrigintza ez zen XX. mendearen hasierara arte sortu, Txomin Agirrerren eleberriek⁵ gehien bat. Sorrerako eleberrigintza horren poetika ildo, dakigunez, ohiturazko ildokoa izan zen. Ildo nagusi horrek erabat bete zuen XX. mendearen lehenengo erdialdea harik eta gerra ondoko zenbait idazle berri bestelako joera eta poetikak jorratzen hasi arte. Ohiturazko poetikak iraun zuen bitartean euskal literaturan aurki dezakegun ipuingintza literario ia bakarra joera horren barruan garatu zen. Beraz, euskal narratibak XX. mendearen bigarren erdialdean lehenengoz eta behin modernitateari erasan arte ezin izango dugu euskal ipuingintza garaikide modernoaren sorrera ikusi. Ipuingintza garaikide modernoaren sorrera, oro har, euskal literaturaren 60 eta 70eko hamarkadetako berritze saioan eta sasoiaren ikusi behar dugu. Eleberrri eta ipuin modernoaren garapena bateratsu etorri da, ipuinaren egiazko hastapena beranduxekoa eta gorabeheratsuagoa izan bada ere.

Euskal narratiba garaikidearen sorrerako lehen mugarrria, eleberrriarena hain zuzen, J.L Alvarez Enparantza "Txillardegiren" *Leturiaren egunkari ezkutua*⁶ (1957) lana dugu. Lan horrek euskal literaturaren bide berria zabaltzen zuen, modernitatearena. Modernitate hori, ez baita erraza kontzeptua azaltzea, honelaxe ulertu behar dugu: gertaera testual plurala baina ezaugarri komunak gordetzen dituen. Ezaugarriok subjektibitatea, zatikatzea, ironia eta gogoetarako bidea lirateke. Pluraltasun horretan estetika bat baino gehiago antzematen da. Horrela bada, *Leturiaren egunkari ezkutua* existentzialismoan kokatzen badugu, euskal modernitatearen bigarren mugarrria nagusia, eta definitiboa, R. Saizarbitoriaren *Egunero hasten delako*⁷ (1968) eleberrria, ordea, Noveau roman estetikaren ezarriko dugu. Testuinguru horretan dugu ipuingintza garaikide modernoaren zabaltzen duen lan fundazionala, jada aipatu dugun Anjel Lertxundiren *Hunik arrats artean* (1970) liburua.

Euskal ipuin modernoaren bategite saio batetik etorri dela esan genezake, batetik modernitatearen estetikak lantzetik, eta bestetik, aldi berean, ipuingintza-aren eredu garaikide nagusia bereganatzetik (Poe, Kafka, Munro, Txekhov...). Bien arteko uztarduran dugu euskal ipuingintza garaikidearen sorrera.

Hala ere, jada adierazi dugu ez eleberrria, ez ipuin modernoaren ez zirela hutsetik sortu. Modernitateko estetiketara heltzeko behar-beharrezko izan zen gerra osteko zenbait idazleren aitzindari lana. Artean indarrean zeuden gerra aurreko ildo

4. MOGEL, J.A. *Peru Abarka*, 1804.

5. AGIRRE, Txomin. *Añamendiko lorea* (1898), *Kresala* (1906), *Garoa* (1912).

6. ALVAREZ ENPARANTZA, J.L. *Leturiaren egunkari ezkutua*, Donostia, 1957.

7. SAIZARBITORIA, R. *Egunero hasten delako*, Donostia: Lur, 1968.

literario “ofizialekin” hautsi zen. Lerro heterodoxoagoa eratzen hasi zen. Berritzea literaturan hizkuntza garbizalea erabiltzeari uko egitetik eta Europako joera ideologiko eta literario garaikideak bereganatzetik etorri zen. Bide berrien ikertze sasoia izan zen, emaitza partzialekoak. Aitzindari lan horretan 50eko eta 60ko hamarkadetan sortu ziren aldizkariak izan zuten aparteko garrantzia, *Euzko Gogoa* eta *Egan* aldizkariak batez ere. Horrela, aldizkarietan ipuina genero ezaguna izan zen, haren bilakaera ahalbidetu zuten. Ipuina narratibaren esperimenezko bidea jorratzen hasi zen. Aitzindari artean honako hauek aipatu ditugu: Martin Ugalderen *Itzalleak* (1961), Venezuelen argitaratutako bilduma, gure artean Hego Amerikako ipuingileen eragina jaso zuen lehenbiziko ipuin bilduma hain zuzen; Jean Etxepareren *Mendekoste Gereziak eta beste* (1963); Gabriel Arestiren *Ipuinak* (1979) eta Jon Miranderen *Gauetz parke batean – ipuin izugarriak*. Lanok ez zuten izan beharbada izan beharko zuten eragina. Martin Ugaldek erbestean ondu zuen bere bilduma eta Euskal Herrira urteetara ez zen zabaldu. Beste bildumak idazleak hil ostean egin ziren. Hau dela, bestea dela, Anjel Lertxundiren lanak argia ikusi arte itxaron behar izan genuen ipuina lan literario oso baten muina kontzienteki jorratuta ikusteko.

Aipatu bezala, modernitate eta modernitate osteko ipuingintza ez da euskal literaturan ezagutu dugun ipuingintza bakarra, ez horixe. Oro har, tradizio eta sorbide askotariko generoa dugu ipuingintza. Tradiziok maiz elkarlotu izan dira tradizio zidor berriak sortuz. Sorreraz, baina, esan genezake historian barrera galtzen dela; historiaurreko mitoetara garamatza ipuinak. Mito horiek iraun izan dute gizaldiz gizaldi eta ahoz aho igorri izan diren ipuin eta kondairetan, herriek euren modura moldatu izan dituzten ipuin molde ezberdin eta ugarietan, hain ugariak ezen benetan gaitza den zehaztea euren arteko aldeak. Ahozko tradizioko ipuingintza dugu aurrez aurre. Tradizio honek berebiziko garrantzia izan du euskal kulturean.

Humboldt-ek⁸ XIX. mendearen hasieran Euskal Herrira egindako bidaian⁹ jada nabarmen zuen euskaldunen ipuinekiko zaletasuna handia. Alemaniarrak zientzialariak berak aukera izan zuen euskal herri ipuinen bat edo beste jasotzeko, eta bide batez, oharretan gure ipuinek beste garai eta leku batzuetako ipuinekin zituzten antzekotasunez. Humboldt-en lekukotasun honek ezarri zuen lehenengo oinarria aho tradizioko euskal herri ipuinak batzeko eta aztertzeko. Zeregin horretan folklorezale eta euskalari asko enplegatuta ziren XIX. mende osoan, baita XX. mendearen zati handi batean ere. Hauetan lan guztietan bistakoa da interes filologiko eta antropologiko handia, balio literarioa gehienetan bazterrean utzita.

Jean Duvoisin izan zen herri ipuinak jasotzen eta moldatzen ahalegindu zen lehenengoetako bat. 1884ra arte argitaratu ez ziren arren, atalka argitaratu ere,

8. FREICHER VON HUMBOLDT, Wilhelm. *Los vascos. Apuntaciones sobre un viaje por el País Vasco en primavera del año 1801*. Itzul. Telesforo Aranzadi, Donostia: Auñamendi, ed. 1975; 151-153.

9. “(...) Ningún pueblo lleva tan lejos quizás la pasión por los cuentos como los vascongados. Corren también una gran cantidad de ellos entre el pueblo y hasta hay diferentes clases (...)”. Von Humbolt. *Los vascos. Apuntaciones sobre un viaje por el País Vasco en primavera de 1801*.

1832an jaso zituen *Baigorriko zazpi liliak*¹⁰ bilduma elebiduneko ipuinak. Duvoisin izan zitekeen euskal ipuingintzak izan ez dituen Grimm anaiak. Izan ere, Duvoisinek egin zuen moldapenean ekarri eta hurbildu zituen herri ipuinak idatzizko tradizio literaria, eredu narratibo modernoetara. Baina, euskal literaturaren historian sarriro gertatu izan den bezala, bere saioak ez zuen jarraipenik izan eta bilduma hau ia erabat ahaztuta egon da harik eta 1987an Juan San Martinek edizioa egin arte.

Jean François Cerquand¹¹ eskola inspektorearen lanak fidelago jaso zituen gehien bat herrietako irakasleek batutako ipuin, parabola eta kondairak. Hala ere, Antoine D'Abbadie¹² irakasleok ipuinak batzeko erabiltzen zuten metodoaren aurka azaldu zen, oso fidela ez zelakoan, eta 1876an animatu zuen Auguste Etxeberri olerkaria herri ipuinen testuak fidelki hartzera. Etxeberri ez zituen argitaratu batu zituen ipuinak, 1997an argitaratu zituen Jabier Kaltzakorta irakasleak *Lamia, Sorgin eta Tartaroaren erresuma ezkutua*¹³ liburuan.

Webster-ek¹⁴ argitaratu zuen 1879an ingelesera itzultitako euskal kondairen bilduma bat.

Vinson¹⁵ ere 1883an bere *Le folklore du Pays Basque* liburuan jaso zituen ipuinak eta kondairak, hiru ataletan multzokatuta: kondaira eta superstizioak, ipuin harrigarriak eta xelebrekeriak. Baina, jatorrizko testuak baino, Vinsonenak errekreazio literario hutsak dira.

1851koa da M. Goizuetak gaztelaniaz egindako bilduma, *Leyendas vascas*. 1859koa frantsesaz egina F. Michelen *Le romancero du pays basque*, eta ingelesaz ere M. Monteirok 1887an ondu zuen *Legends and popular tales of the basque people*.

Mende horren erdialdean hasi ziren argitaratzen ipuin laburrak eta atsotitzak garaiko almanake eta egutegietan, *Escualdun laborarien adiskidean* bezala, beti *ixtorio xaharrak* epigrafe pean. Ohitura hori berehala beste egutegi eta aldizkarietara zabaldu zen. Bide honek gerora ahalbidetu zuen mende amaierako eta XX. mendeko ipuingintza ohiturazalea.

XX. mendeko bildumarik garrantzitsuenak Resurrección Mª de Azkuerena¹⁶ eta Barandiaranena¹⁷ izan ziren. Garrantzi gutxiago ere ez zuten izan, besteak bes-

10. DUVOISIN. "Baigorriko Zazpi liliak. Les sept fleurs de Baigorri et la reine des sept fleurs. La légende basque", *Revue des Basses Pyrénées et des Landes*, Paris : 1883. Donostia: Ed. Juan San Martin, Elkar, 1987.

11. CERQUAND, Jean François. "Légendes et récits populaires du Pays Basque", BSSLAP, Pau, 1874-1885. Ed. Anuntxi Arana. *Ipar Euskal Herriko Legenda eta Ipuinak. Ipuinak, Fabulak, Parabolak*, Donostia: Txertoa, 1985.

12. D'ABADDIE, Antoine. "Légende du Tartarou ou Tartarua", Baiona: BSSLAP, 1874-1877, 133-135.

13. KALTZAKORTA, Xabier. *Lamia, Sorgin eta Tartaroen erresuma ezkutua*, Bilbo: Labayru, 1997.

14. WEBSTER, Wentworth. *Basque Legends, collected chiefly in the Labourd*, Londres, 1879.

15. VINSON, J. *Le folklore du Pays Basque*, Paris : Maisonneuve, 1883.

16. AZKUE, R.M. *Euskalerrriaren Yakintza. Literatura popular del País Vasco*, Madrid: Espasa Calpe, 1935-1947.

17. BARANDIARAN, Jose Miguel. *El mundo en la mente popular vasca*, Donostia: Auñamendi, 1961.

te, Jean Barbier¹⁸, Jean Elizalde¹⁹, Mayi Ariztia²⁰, Pierre Lafitte²¹, Xalbat Arotzarena²², Junes Casenave²³ eta Xabier Azurmendik²⁴ egindako bildumek. Era berean, ez dira falta izan bilduma horietako testuak aztertu dituzten ikerlanak, Europako kultura testuinguruan kokatzen eta azaltzen ahalegindu diren ikerlanak, esaterako Julio Caro Barojaren *De los arquetipos y leyendas*²⁵ (1991).

Hala ere, esan behar dugu tradizio askotako ipuinen lorratza erraz aurkitzen dela aurreko mendeetako bestelako lanetan. XVI. mendean Garibay historialariak jaso zituen gaztelaniaz bere lanetan euskaraz baliokidea zuten narrazioak. Ekialdetik edota Greziako tradizio klasikotik zetozen ipuinak ere erraz egokitu ziren moral liburutetara, etsenplu adierazgarri gisa. Horrelakoak dira, esaterako, Axularren *Gero* (1643) liburuan zaharberrituta agertzen diren narrazio klasikoak edota XIX. mendean Juan Bautista Agirreren lanetan dirauten molde klasikoak. Juan Antonio Mogelena den *Peru Abarka* (1804) liburuan ere, euskal fikziozko lehenengo prosa lanean, herri ipuina ere presente dago. Edozein modutan ere, esan genezake argitaratu zen lehen euskal ipuina izan zela Oihenartek bere atso-titzen artean jaso zuena, *Han izanik ona niz*²⁶.

XVIII. mendean, berriz, jada garai klasikoetan guztiz ezaguna, beste genero narratibo labur batek hartu zuen garrantzia, fabula edo alegia. Prosaz edo bertsoz idatzia alegia berebizikoa izan zen ilustrazioarentzat. Horren asmoa herria eskolatzea zen, eta Greziako autore klasikoek alegietan aurkitu zuten euren irakaspena emateko bide eta etsenplua. Juan Jose Mogel²⁷ eta bere iloba Bixenta Mogel²⁸ aitzindariak izan ziren alegiak ontzen. Euren lanetan Samaniego, Esopo, Fedro eta La Fontainen alegien itzulpenak aurkitzen dira. Lehenengo aldiz dugu “ipuina” aipatua, horrela deitzen baitzieten alegiei. Alegiagileek bazuten asmoa herri ipuingintzatik bereizteko, haratago joateko asmoa, ilustrazioko klase kultuari zegokion moduan. Horrela, Juan Mateo Zabalak²⁹, bere alegien hitzaurrean zera diosku: “Gogoan dot oraindo zelan umetan entzun geroaguzan aoa zabalik, eta edurra erigula, Peru eta Mariaren ipuin sustraibakoak. Oraingo oneek dira sustrai andikoak,

18. BARBIER, Jean. *Supazter xokoan*, Baiona: A. Foltzer, 1931.

19. ELIZALDE, Jean. “Artho zuritzetan”, Baiona: GH, 1921-1922.

20. ARIZTIA, Mayi. *Amattoren uzta*, Baiona: GH, 1934.

21. LAFITTE, Piarres. *Murtuts eta bertze...*, Baiona: Aintzina, 1945.

22. AROTZARENA, Xalbat. *Har-uz-ka*, Baiona: Ikas, 1972.

23. CAZENAVE-HARIGILE. *Basabürüko ipuinak*, Baigorri: Izpegi, 1997.

24. AZURMENDI, Xabier. *Atzoko Zegama*, Donostia: Eusko Ikaskuntza, 1997.

25. CARO BAROJA, Julio. *De los Arquetipos y Leyendas*, Madrid: Istmo, 1991.

26. “Han izanik hona niz”. *Behiala, hegaztiak mintzo zirenean, xori bat neguan hotzez hila habia bati arimatu zela, eta hura bertze xori batez hartua edirenik, haren hantik ateratzeko, sinhets arazi nahi uken ziola, Orhin ekhia bero zela; ordea bertzeak haren mina ezaguturik, inharddetsi ziola, bazekiela Orhiko berri, ezi hantik etorri-berri zela*. Arnaud Oihenart, 1657, *Les proverbes basques...*, Paris.

27. MOGEL, J.A. *Ipuinak*, Bilbo: Labayru, 1995.

28. MOGEL, Bixenta. *Ipuin onac*, Donostia, 1804.

29. ZABALA, Juan Mateo. *Fábulas en dialecto vizcaino*, Bilbo: Labayru, 1986.

mamin ederrekoak eta on eta onura zabalekoak". Bistan da, Zabalak ere helburu didaktiko eta moralari eusten ziola, herri ipuinaren atsegingarria bilatu baino. XIX. mendeko beste euskal alegiagile batzuk izan ziren Agustin Iturriaga³⁰, Jean Baptiste Artxu³¹, Martin Goietxe³² eta Gratien Adema³³. Alegia kontsidera genezake, bere garrantziak iraun zuen bitartean, gure artean izan dugun lehenengo ipuingintza kultura eta egileduna.

Baina, ez zen izan alegien ildo XIX. mendearen amaierako eta XX. mendearen hasierako narrazio ohiturazaleetara heltzeko euskal prosalariak jorratu zuten bidea. 1876az gero, foruen galerarekin bat, bada euskal literaturaren nolabaiteko berpizte bat. Aldaketa azkarra eragiten zituen gizarte modernoaren aurrean euskara, eta euskal kultura oro har, mundu tradizionalaren iraupenaren ikur gisa hasi zen ikusten. Testuinguru honetan ekin zioten euskal genero literario modernoek garatzeari. Esan genezake urte horietan gertatzen dela benetan euskal narratibaren sorrera. Bi dira horretan aintzat hartu behar diren arrazoiak. Batetik, euskara eta euskal gaiak jorratzen ziren aldizkariak nonahi ugaltzen hasi ziren. Aldizkarietan atalka argitaratzea ohitura zabal-zabala dugu XIX. mendearen bigarren erdialdean. Horri esker esan daiteke euskal prosak aurrerapena lortu zuela. Aldizkariak argitalpen hauetan, iraupen laburrekoak izan arren, idazle berriek euren lehenengo lanak, tartean ipuinak eta kontakizunak zeudela, idazten zituzten. Aldizkariok benetako euskarria eskaini zieten idazleei luma trebatzeko, idaztanka ulerterraz eta narratibora hurbil zitezen. Bestetik, literaturaren promozio lanetan ere ikusi behar dugu narratibaren azkartzea. Jada 1875ean D'Abaddiek, olerki eta bertsoekin batera, kontakizun narratiboak onartu zituen euskal geografian zehar zabalduko ziren Lore Jokoetan. Horietan kondaira itxurako narrazio laburrak izan ziren, gehien bat, landu eta saritu izan ziren testuak. Lore Jokoen hizkuntza eta kultura zabaltzeko lehenengo azpiegitura ekarri zuten, sormen literarioa areagotu zuten eta, hasiera batean, olerkigintzaren mesederako izan baziren ere, berehala narratibarentzat ere onuragarriak izan ziren. Aldizkarietako eta lehiaketetako kontakizun hauek berebiziko garrantzia izan zuten eleberrirantzko bidea egin zuten testuetan. Horrela, Azkueren *Behin da betiko*³⁴ eta Elizanbururen *Piarres Adame*³⁵ bezalako lanak ez dira ulertzen garaiko kontakizun laburren eragina kontuan hartu gabe, ez eta kontsideratzen ditugun lehenengo eleberririk ere. Kondairen kontagintzak berehala eman zion bide ipuin ohiturazaleari. Modu horretan bada, XIX. mendearen amaiera aldean euskal idazleek alegiak erabat baztertu eta herri istorio ohiturazaleen bidetik jo zuten, errelatoaren bidetik. Eleberria garatu ahala bi generoen arteko aldeak nabarmentzen hasi ziren. Joeraz ez hainbeste, baina. Sasoi hone-

30. ITURRIAGA, Agustin. *Fábulas...*, Donostia, 1842.

31. ARCHU, J.B. *La Fontainenaren alegia berheziak...*, La Reol, 1848.

32. GOIETXE, Martin. *Fableac edo Alegiak...*, Baiona, 1852.

33. ADEMA, Gratien. *Kantikak eta Neurtitzak*, Klasikoak, 47, 1991.

34. AZKUE, R.M. *Bein da betiko*, Bilbo: Casa de Misericordia, 1893.

35. ELIZANBURU, Jean Baptiste. *Piarres Adame*, 1886.

tako ipuina, baita XX. mendeko urte luzeetakoa ere, joera ohiturazalekoa dugu nabarmen. Ipuingintza honetara bildu ziren herri ohiturak eta herrietako pertsonaien kontu xeblebre eta barregarriak. Ahaztu gabe ipuinak artean bazeukala helburu didaktikoa eta moralia. Ezin esan, bestalde, ipuinok balio literario aparta zutenik, landu ere ez zen asko lantzen, esan bezala, neurri handi-handian aldizkari eta kazetetara zeuden mugatuta. Sasoi honetako adierazgarria da Antero Apaolazak itzuli eta egokitu zuen Antonio Truebaren *El judas de la casa* narrazioa, *Pachico Cherren*³⁶ (1890) itzulita. Antonio Truebaren ipuingintza benetako eredia izan zen hemengo zein kanpoko idazleentzat. Bere lanetan etxeko bizimodua, natura eta ideologia atzerakoia lantzen zuen. Dramatismo urria darie bere lanei, gehienez jota ereduzko zigorrak jasotzen dituzte Truebaren ideologiak agintzen dituen arauak betetzen ez dituztenek. Joera horiekin bete-betean bat egiten zuten euskal idazleek. Bai eta Truebaren eredia gaindituta eta urteetara, eredu hau bakarra zen hemengo idazleen artean. Ez da harritzekoa, beraz, Truebaren lanak euskaratzea. Guxienez gerra zibilaren sasoiara arte Truebak eredu izaten jarraitu zuen.

Jada XX. mendean hasi ziren lehenengo bilduma bakanak argitaratzen, eta esan genezake mende hasierako ipuinek eleberriek baino arrakasta handiagoa lortu zutela, irakurleekin hobeto egin zuten bat. Izan ere, ipuinok oro har herriko hizkera jatorrean idazten ziren, garbizaletasunak ekarri zuen mordoilotik urrun. Idazleengan ere bazen asmo garbia ahalik eta irakurle gehienengana iristeko. Kontu xeblebreak eta txisteak jorratzen zituzten ipuin umoretsuak ugaltu ziren: Evaristo Bustintza “Kirikiñoren” *Abarrak*³⁷ (1918) eta *Bigarren Abarrak*³⁸ (1930), Paulo Zamarriparen *Zaparradak eta*³⁹ (1926), *Kili-kili*⁴⁰ (1930) *Firi-firi*⁴¹ (1935) Pedro Miguel de Urruzunoren *Ipuiak*⁴² (1930)... Bilduma hauetan guztietan estetikoa ohiturazalearen ohiko ezaugarriak nabarmentzen dira, hau da, narratzaile omniszientea, pertsonaia eskematikoak, kronologia lineala, testuaren moraltasuna eta didaktismoa, gertaera arinak izatea, istorioa topikoen gainean eraikitzea... Kontrara, idazle hauek ahozko hizkuntzaren teknikak (elkarrikketa, kontrastea, *in media res* moduko hasierak...) ondo menderatzera heldu ziren. Sasoi honetan ere kanpoko zenbait egileren ipuinak itzultzen hasi ziren: Hipolito Larrakoetxea “Legoaldiren” *Grimm anaien ipuinak* (1929), Joseba Altunaren Oscar Wilderen *Ipuinak* (1927), Gabriel Manterolaren Christoph Schmidten *Ipuintxoak* (1934). Ipuingileak ere izan ziren Txomin Agirre, R. M. Azkue, Errose Bustinza “Mañariko”, Sorne Unzueta “Utarsus”, Bernardo Mª Garro “Otxolua”, Luis Jauregi “Jaurtarkol”, Bitor Garitaonandia, Esteban Urkiaga “Lauaxeta”.

36. APAOLAZA, Antero. *Pachico cherren*, Bergara, 1890.

37. BUSTINTZA, Evaristo. *Abarrak*, 1918.

38. BUSTINTZA, Evaristo. *Bigarren abararak*, 1930.

39. ZAMARRIPA, Paulo. *Zaparradak eta*, 1926.

40. ZAMARRIPA, Paulo. *Kili-kili*, 1930.

41. ZAMARRIPA, Paulo. *Firi-firi*, 1935.

42. URRUZUNO, Pedro Miguel. *Ipuiak*, 1930.

Egunkarien loraldiari eskerrak, Kazetaritzari erabat lotuta, berriz, beste genero narratibo labur bat jaio zen, kronika hain zuzen. Kronikaren eta ipuinaren arteko aldeak argiak izan arren, sarritan asko zor izaten diote elkarri, euren mugak lausotzen dira. Kazetaritzako kronika eta erreportaje-kronika landu zituen Jean Etxeparek, hurrenez hurren, *Buruxkak*⁴³ (1910) eta *Berebilez*⁴⁴ (1934) liburuetan. “Kirikiñok” berak ere ipuina eta egunkariko kronika uztartu zituen *Euzkadi* egunkarietako orrialdetan. Enrike Zubiri “Manezaundi”, Jose Maria Agirre “Lizardi” eta Esteban Urkiaga “Lauaxeta” ere nabarmendu ziren kronikagintzan.

Gerra ondorengo hamarkadetan gauzak ez ziren aldatu, produkzioa ikaragarri urritzea ez bada. Lehengo lepoko estetikek zirauten euskal idazleen artean. 1959ra arte itxaron behar izan zen ipuin-bilduma berria argitaratuta ikusteko. Berau Felix Bilbaoren *Ipuin-barreka*⁴⁵ (1959) liburua dugu. Honetan tradizio klasikotik eta Euskal Herriko idazleen ipuin eta alegiak jaso eta gaurkotzeko ahalegina egin zuen. Gogoratu behar da bilduma hau sariduna izan zela Euskaltzaindiren I. Ipuin Sariketan (1954), gerra osteko urteetan eratu zen lehenengo ipuin sari-keta ofizialean. Garaiko korrante estetikoaren beste adibide bat Juan San Martinen *Zirikadak-ipuin barregarri-dunak*⁴⁶ (1960) liburua da. Honek ere herriko anekdota labur eta xelebreak jaso zituen.

Ordurako, baina, aldaketak, hasi ziren sumatzen. Haustura gertu zegoen. Hizkuntzaren berritze premiari estetika literarioak berritzeak jarraitu zion. Euskal Herri osoan lehenengo saio eta eztabaidak egin ziren euskara literarioa finkatzearren. Eztabaidok, batera etorri ziren Euskaltzaindia berriro abian jartzearekin. Bide horretan hainbat eta hainbat proposamen, denak ez arrakastatsuak, egin ziren euskara batu eta literarioaren bila: R. M. Azkue eta Andima Ibinagabeitiaren gipuzkera klasikoa, F. Krutwingen lapurtera klasikoa, Eusebio Erkiaga eta Jose Basterretxe “Oskillasoren” bizkai kutsuko euskara osotua, Gabriel Aresti eta Jon Miranderen ildoak... Denek hizkuntza berritzeko nahitazko premia salatzen zuten. Hizkuntzarena literaturaren ildo ofizialarekiko lehenengo haustura izan zen. Eztabaidek luze jo zuten, gaurko euskara batua behin finkatuta ere, 1968ko Arantzazuko biltzarrean, eztabaidak iraun zuen harik eta lerro jakin bi sortzea eragin zuen arte; bata, euskara batuaren ildotik joango zena, eta bestea, aurreko tradizioari lotuta segitu zuena, gehienbat euskalkietako tradizioari lotuta. Bigarren haustura, aipatzen genuen moduan, Europako garaiko joera ideologiko eta literarioak bereganatzetik dator. Hau ere prozesu luzea izan zen, ez bat-batekoa. Ulertu behar dugu euskal narratiba modernitatearen arora J. L. Alvarez Enparantza “Txillardegiren” *Leturiaren egunkari ezkutua* (1957) eleberriarekin heldu bazen ere, hau lehenengo mugarrria baino ez zela izan, existentzialismoaren estetika ekarri zuena. 1968ra arte ez genuen izan modernitatearekin bat egiten genuen ele-

43. ETXEPARE, Jean. *Buruxkak*, 1910.

44. ETXEPARE, Jean. *Berebilez*, 1934.

45. BILBAO, Felix. *Ipuin-barreka*, 1959.

46. SAN MARTIN, Juan. *Zirikadak-ipuin barregarri-dunak*, 1960.

berri gehiagorik⁴⁷, tarte horretan argitaratu zirenek ohiturazetasun ildotik zirauten eta. Berriz, olerkigintzan aldaketak azkarrago egin ziren, batez ere Gabriel Arestiren poesia sozialeko lanei esker. 1968az gero, Nouveau roman estetika ekarri zuen Ramon Saizarbitoriaren *Egunero hasten delako* (1968) eleberriarekin, euskara batu eta literarioa finkatzearekin, argitaletxe berriak sortzearekin (Lur, Etor, Geroa,...) eta euskal gizartean gertatzen ziren aldaketa azkarrekin, behingotan euskal literatura modernitatean sartu zen ildo ohiturazaleko literatura agortzeko bideetara baztertuta. Hau guzti hau 70eko hamarkadaren hasieratik.

Aldaketa horiek guztiak ezinezkoak izango ziren 50eko hamarkadaz gero berriro indartu ziren aldizkarietan egindako lanagatik izan ez balitz. Aldizkariak, gerra zibilak hain ahul eta apurtuta utzia zuen euskal literaturari eskaini zioten gutxieneko oinarria irauteko eta berrikuntzak ahalbidetzeko. Bertan esperimentatu ziren berrikuntza guztiak. Ipuinarentzat ere aldizkariak berebizikoak izan ziren. Berrir, 36ko gerraren ostean, ipuina ia aldizkarietako generoa baino ez dugu. Aurretiaz esan bezala, oso gutxi izan ziren argitaratu ziren bildumak 70eko tartera arte, gehienak gainera lehengo moldekoak. Berriz, aldizkarietako ipuinen artean aldaketarako joera nabarmenagoa izan zen, bertan aipagai ditugun zenbait idazleren kasu (Gabriel Aresti, Jon Mirande, Nemesio Etxaniz...). Aldizkarietako ipuingintzak eman zion narratiba-

ri esperimentatzeko abagunea. Narratibaren aldaketaren eragileetako bat izan zen, artean neurri txikian izan bazen ere. Eleberriarekin gertatu zen bezala, Lertxundiren lana argitaratu zenez gero ipuingintza garaikidea finkatu eta garatu arren, lehengo moldeko ipuingintzak iraun zuen, azkenean agortzera eramango zituen bideetan iraun ere, beti ere idazle eta argitalpen tradiziozaleei atxikirik (E. Erkiaga, A. Zubikarai, N. Alzola, M. Ziarsolo, M. Estonba, J. A. Letamendia, J. J. Arrizabalaga...).

Arestian ipuingintza garaikidearen aitzindariak gagozkiela genioenez, Aresti, Mirande, Ugalde, Etxepare eta Etxanizen ipuin hauek guztiak emaitza partzialekoak eta mugatuak izan ziren, denak idatzi ziren euskal literaturaren aldaketaren sasoian, eta hain zuzen, ipuinok aldaketa horien guztien isla dira. Partzialekoak esan dugu idatzi ziren momentuan ez zutelako aparteko eraginik izan, benetako sistema literario gabezen arteko dialektika ezinezkoa baitzen. Ikusi dugun moduan, Martin Ugaldereen bilduma izan ezik, besteak geroko bildumak dira, eta

47. Tarte honetan "Txilladegik" berak argitaratu zituen eleberriak, *Peru Leartzako* (1960) eta *Elsa Scheleen* (1969), existentzialismoa jorratzen bazuten ere, atzerapausu suertatu ziren bere lelehenengo eleberriaren aldean.

era berean, esan behar genuke idazle malapartatuen lanak izan direla, hau da, goiz hil ziren idazleen lanak dira (Gabriel Aresti, Jean Etxepare, Jon Mirande). Etxeparek salbu, Arestik eta Mirandek olerkigintza jorratu zuten gehien, horrelaxe ezagutzen ditugu, eta halakoetan esan ohi den moduan, batek daki zer garapen, ipuingintzan agian ere, izango zuten idazle horiek luzaroan gure artean izan bagenitu. Etxanizek ez zuen aparteko produkzioa garatu, inportanteena olerkigintzan ere, eta guztietan salbuespena Martin Ugalde izan dugu, bera izan baita, luzaroan bizi ondoren, ipuin produkzio nabarmena lortu duena. Baina arrazoi birengatik aintzat hartu behar ditugu idazle hauen ipuinak. Bateko, idazle hauen literatur lan artean kokatu behar dira, euren ipuinek ere azaltzen dute idazleonek lana. Besteko, ipuingintzari begira, garrantzitsuena, ipuin hauek modu ezberdinetan erakutsi zuten aurreko ipuingintza ohiturazetik urruntzeko ahalegina. Ahalegin hori honako klabeetan funtsatu zen: gaien berrikuntza, gaiekiko trataera eta ikuspegi aldaketa, kontatze tekniken berrikuntza, joera poetikoen esperimentazioa, atzerriko idazleen eragina bereganatzea eta literatur hizkuntza sendoa sortzea.

Berrikuntza horiek guztiak gutxi asko idazle guztiongan komunak izanagatik ere, nork bere bidetik ekin zion esperimentazioari. Horra partziala izatearen beste ikuspegi bat. Nork bere bidea jorratu zuen.

Horrela bada, esandako guztia laburtzearen, honako ekarpena egin zion bakoitzak ipuin garaikidearen hastapenari:

Gabriel Arestiri dagokionez *“Umezurtz aberatsak Gabonetan jokatu nahi”* izeneko ipuina argitaratu zuenean, 1957an, Arestik ia olerkigintza-bertsogintza utzi zuen ipuinen bidetik abiatzeko, edota, hobeto esan behar genuke Arestiren ipuinak direla tarteko lanak Aresti olerkari sinbolistaren eta sozialaren artean. Jada ipuin horretan bertan Arestik adierazi zuen lehenengoz geroago olerkietan izango zuen tematikaren joera ezaguna, “mailuarena” alegia; mailua gizakiaren askatasuna eta duintasunaren aurka ziharduten pertsonen eta indarren kontra. Horregatik, esan bezala, Arestiren ipuinek ez diote ihes egiten mezu ideologikoa emateari, ipuin apologoak direla esan genezake. Horrela, ipuinen transzendentzia testutik haratago doakigu. Narrazio teknikak berritzaileak ere erabili zituen Arestik, eta istorio labur eta sinpleak badira ere, esaldi bakar batean emana, esaldi honek temaren garrantzia azpimarratzen du: ipuina ipuinaren barruan, kontakizunaren denboraren aldaketa, entzule inplizituaren erabilera, tentsioa... Horri ere gehitu behar diogu elkarriketen garrantzia, pertsonaia bakoitzak bere ahots erregistroa izateko egiten duen ahalegina eta, batez ere, idaztanka berezia, Arestiren prosaren ezaugarri estilistikoen berri ematen diguna. Ideia edota efektua lortzeko akumulazioz jokatzeko du, izenen eta aditzen errepika gertatzen da graduazioa lortzearen. *Dekameron tipia* lanean ere erakutsi zigun bezala, Aresti literatur hizkuntza aberats eta iradokigarria lortzeko bidean jarri zen, eta horrek eraman zuen Leizarragaren euskara arkaizantera.

Mirandekin batera Jean Etxepare “Gaztea” Iparraldeko euskal literatura-ko ordezkaria dugu, hura baino lotuago bertako tradizioari. Etxepareri zor diogu garaiko Iparraldeko gizartearen aldaketak bere sentiberatasun handiko ipuinetan islatzea. Irudiz, lehengo moldekoak izan arren, tradizio zahar eta berriaren arteko

zubia direla kontsideratu beharko genituzke. Izan ere, ipuin hauek betiko ohiturazaletasunaren baikortasunetik urruntzen dira, idilioa gatazka, oraindik txiki, bihurtzen da, haietan euskaldun – fededun bikotea hausten da, izate kolektiboa baino izate indibiduala gailentzen da, eta esan bezala, une historiko jakin baten isla dira.

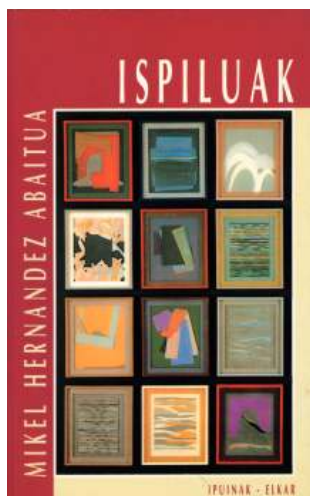
Esan genezake Jon Miranderen ipuingintza erabakigarriagoa izan dela euskal ipuingintza garaikidearen ibilbidean, idazle hauen artean eragin handien lortu duen autorea, zalantzarik gabe. Miranderi zor diogu modu argi batez euskal ipuingintza kanpoko korronteei lotu izana. Eta Mirandek ordura arte gurean ezezaguna zen ipuin mota bat ekarri lortu zuen. Mirandek E. A. Poe-ren mundu fantastikoa eta beldurgarria ekarri zuen euskal ipuingintzara. Mundu fantastiko horretan Mirandek aurkitu zuen eremua bere pentsamolde berezia islatzeko. Bere ipuinetan gizakiaren alde iluna eta irrazionala jorratu zuen, ironia handiz jorratu ere. Miranderen estiloa ere aitzindari suertatu zen hizkuntza literarioaren sortzeko bidean. Bere eragina zabalduko zen geroko idazleengana, ipuingintzan batez ere, Joseba Sarrionandiarengana. Finean, Miranderen ipuingintza 80ko hamarkadako ipuingintzaren aurrerapena dugu.

Oso bestelako zorra dugu Martin Ugaldekerekin. Bera izan zen ipuingintza garaikidean koka zitekeen lehenengo bilduma, urteetan bakarra gainera. Horri esker, Ugaldek erakutsi zuen ipuina izan zitekeela lan literario moderno oso baten ardatz nagusia. Ikuspegi hori izan zen urteetan falta izan zena euskal literaturan ipuinak aurrera egin zezan. Ugaldek, bestalde, jaso zuen ipuingintza garaikidearen beste ezinbesteko eragina, Hego Ameriketako idazleena, hain zuzen; euskarazko lanetan ez, beharbada, hasiera batean jada lantzen zen errealismo magikoa, aurre-

ko tradizio errealistago bat baizik, eta inportanteena, kazetaritzako hizkera biluzia, baina esanguratsua, egokitu zuen ipuingintzara. Molde horretako ipuingintza bat etorriko zen 90eko hamarkadako euskal ipuingintzarekin, era guztietako kontakizun errealistak nagusitu ziren momentuan.

Etzanizen saio txikia adierazgarria zaigu egin zen sasoirako, bai hori baino gehiago, argi frogatu zuen ipuinak narratibaren esperimentatzeko duen gaitasuna. Gaitasun hori hurrengo hamarretan garatuko zen, euskal literaturari, narratibari, berri-
tzeko bidea ezin egokiagoa eskainiz.

Idazle hauengan guztiengan aurkitzen diren hari solteek bat egingo zuten, apurka-apurka, hurrengo hamarkadan, 70eko hamarkadan, ipuin-
generoa gurean benetan etengabe garatzen has-
ten denean.

4. ...oztopoak ez ziren falta izan, bidera irten zitzazkion muntroekin borrokatu behar izan zuen

70eko hamarkadan sendotu ziren aurreko urteetan euskal literaturarako hasitako bideak. Sendotu eta azkartu egin ziren. Oraingo sistema literarioaren hastapenak ikusi beharko genituzke hamarkada honetan. Literatura garatzen lagundu zuten sasoiko testuinguruko arrazoiei heldu beharko genieke lehenengoz. Politikan, diktaduraren azken urteak eta demokraziaren lehenengo urteak izan ziren. Krisi horretan kulturaren aldeko ahaleginak biderkatu ziren, diktaduraren urte ilunak atzean uztearren. Hamarkadaren amaierarako euskal autonomia begi-bistan zegoen. Urteok aldi berean gogorrenak eta itxaropentsuenak izan ziren, askatasun egoera berriak aurreikus zitzakeen ordura arteko imajinaezinak ziren aukerak zeuden batetik, eta bestetik egoerak berak sortzen zituen kontraesanek eragiten zituzten atzerapausuak (estatuen errepresio eta ETaren borroka armatuaren sasoi bortitzak ziren). Gizartean ere krisia nozitzen zen, garapen basatiaren eta ondorengo krisi ekonomikoaren urteak dira, diktaduran zabalduak baloreak ere (familia, kristautasuna...) krisian sartu ziren. Kultura euskal kulturaren aldeko militantismoak aurrera segitzen zuen, euskarazko irakaskuntzaren lehenengo urteak izan ziren eta euskara ikasteko eztearen urteak ere (helduen euskalduntze eta alfabetatzearen sasoia). Horrekin batera hasi berria zen euskara batuaren zabaltzea gauzatu zen. Euskara batua berehala ezinbesteko tresna bilakatu zen idazle, komunikabide eta argitaletxeentzat.

Testuinguru honetan euskal literaturak garatzeko oinarriak aurkitu zituen. Argitaletxe berriak sortu (Lur, Etor, Gero...) eta egonkortzen hasi ziren, argitalpenak era ugartzen hasi ziren. Komunikabideak, aldizkariak batez ere, berritze prozesuan abiatu ziren, edo sasoiko esperimentalismoaren epelean ikuspegi berriak ekarriko zituzten beste batzuk hasiko ziren agertzen. Gurean lehenengo aldiz literaturaren autonomia aldarrikatu zen, horren arabera literaturak literatura bera baino ez zuen helburu izango. Horri esker euskal literatura joera berriak bereganatzu joan zen. Horrek guztiak, artean ahul, euskal sistema literarioaren oinarriak ipini zituen.

Narratibaren alorrean, zehazki eleberriari dagokionez, hamarkada honek aldaketa sakonak ekarri zituen. 70eko hamarkadan gauzatu zen zenbait urte lehenago hasitako aurreko belaunaldiakiko haustura. Txillardegiaren 1957ko *Leturiaren egunkari ezkutua* eleberriak hasiera eman zion modernitatean abiatuta, hain zuzen Txillardegiaren existentzialismoaren joerak gaingitu ostean, esperimentalismoaren bidetik hasi zen narratiba ibiltzen. Esperimentalismoa joera orokor gisa ulertu behar dugu, beraz, komeni zaigu zehatzago bereiztea izan ziren joera nagusiak; hau da, eleberri berria, alegoriatik sinbolora doan eleberria eta hamarkada amaierako fantasia joera⁴⁸. Joerok agerikok ere izan ziren ipuingintzan. Izan ere, sasoi honetan ipuin modernoaren lehenengo bildumen argitalpenak ditugu. Lehena, gogoan dugunez, Anjel Lertxundiren *Hunik arrats artean* (1970). Ipuina batez ere

48. KORTAZAR, Jon. Euskal literatura XX. mendean. Zaragoza: Prames, 2000; 142-161. orr.

aldizkarietan garatzen bazen ere, laster argitalpenetara pasa zen. Lehenengo aldiz ipuina mundu literario oso baten euskarritzat hartu zen. Esperimentalismo joera nagusi honetan, horretarako genero ezin aproposagoa izanda, ipuin ere berehala joera berrien ibilgailu bilakatu zen. Hala ere, generoaren lehenengo urteak dira eta pausuak batzuetan zalantzakorrak izan ziren. Aintzat hartu behar da 70eko hamarkadaren hasierarako oso gutxi direla modernotzat har daitezkeen ipuinak, aldizkarietan sakabanatuta zeudenez landa, artean ohiturazko ipuingintzak zirauen, bai eta umeei zuzendutako ipuingintza mota jakin bat egon ere. Martin Ugaldere *Itzailleak* (1961) liburuak, Venezuelako erbestean ondua izanagatik edo, ez zuen momentuko euskal literaturan eraginik izan, euskal idazleek etxean bertan, aldizkarietan idatzitako ipuin solteak alde batera uzten baditugu, Jean Etxepareren *Mendekoste gereziak eta beste* (1963) liburu moduko erreferentziak baino ezin izan zitzaizkete. Ildo horretan aski argigarri suertatzen da Ibon Sarasolak *Hunik arrats artean* liburuan egindako sarrerako iruzkina⁴⁹:

Bada euskal liburuen artean uste oker bat, alegia, ipuin liburuak haurrentzat eginak direla, ipuingintza huskeria bat dela. Honen ondorioz beharbada J. Etxepareren *Mendekoste gereziak eta beste* ezik, ez da gure artean ia haurrentzat ez den ipuin libururik argitaratu. Euskal idazleren batek ipuinik egiten badu, tirada txikiko aldizkari baztertuetarako uzten du. Baina gaur eguneko literatura aurrerakoienetan besterik da. Duen inportantzia ematen zaio ipuingintzari. Idazle on asko ohartu da literatur taiu honek Zenbait gai tratatzeko ematen duen egokitasunaz, nahiz haren zailtasunaz Konturatzen den. Horrela adibidez, Kafka, Garcia Marquez, Pavese, Mrozek Cortazar.

Iruzkin honetan baditugu ipuingintza garaikidearen gako nagusiak, baita erakutsi ere euskal idazleek jarraitu beharreko bidea. Bide hori, esan bezala, hamarkada osoan zehar egin zen, baina horren amaiera aldean benetan izan zen ipuina euskal narratiba modernoan, modernitateko aroan, errotu zeneko unea. Errotze prozesu horretan ez dugu ahaztu behar generoaren gaineko teoria findu eta zabaltzen hasi zela. Lehenengo aldiz euskal ipuinak ipuin garaikidearen ezaugarriak bereganatu zituen, eta bide batez beste genero batzuekiko mugak, batez ere eleberriarekiko, zedarrituz joan ziren.

Jada aipatu dugun bezala, Anjel Lertxundiren *Hunik arrats artean* (1970) bilduman ikusi behar dugu euskal literaturan ipuina lan oso baten oinarria eta helburua, gainera modu kontziente batean. Lertxundik, bere lehenengo lan honetan, ipuingintza garaikidearen ezaugarriak bere egiten ditu. Bertan nabarmenak dira Hego Amerikako errealismo magikoaren nahiz absurdoaren antzerki eta ipuingintzaren eraginak (Garcia Marquez, Rulfo, Kafka, Artaud...) ⁵⁰. Beraz, ipuingintzaren hastapen honetan ikusi eta nabarmendu behar dira kanpoko eraginekiko harremanak, erabat ezaugarri arrunta sasoiko idazle gazteen artean, baina berri-berria orduko euskal literaturaren alorrean. Harreman hori, bestalde, ez zen gauzatuko nazioartean ipuingintzak arrakasta lortu izan ez balu, arrakasta hori zetorkion adierazpen narratiboak lortzeko ipuinak zeuzkan berezko ezaugarrietatik, eleberriaren

49. SARASOLA, Ibon. "Aitzin-solasa". In: *Hunik arrats artean*. Donostia: Lur, 1970; 5-7. orr.

50. OLAZIREGI, M.J. *Mende berrirako ipuinak*. Donostia: Erein, 2005; 15. orr.

aurrean genero garatuago eta zailago egiten zuten ezaugarriak. Lertxundi berehala jabetu zen ipuin garaikideen ezaugarri narratiboez eta horietan aurkitu zuen sormenerako adierazpide egokia. Mota honetako ipuina eragingarria da, ekintzetara bultzatzen du, efektua lortzea du helburu, gertaerak txikiak dira, pertsonaiak eskasak, ia ez dago deskripziorik, harrigarrikoa nabarmentzen da eta istorioaren azalpen edo ingurunerik ez da eskaintzen. Horrek guztiak behartzen dute irakurlea testuan parte hartzera eta aktiboa izatera. Irakurle aktiboaren ideia hori berri-berria zen euskal literaturan, berria, baina aldi berean idazle berritzaile guztien asmoa, tartean Lertxundi ere zegoela. Liburu honen eragina erraz susmatzen da Lertxundiren hurrengo lanetan, *Ajea du Urturik* (1971) eta *Goiko kale* (1973) eleberrietan, eta batez ere garatuago ekarri zuen 1980ko *Aise eman zenidan* eskua ipuin-bilduman.

Oso bestelakoa izan zen Mikel Zarateren ahalegina. Mikel Zarate bere lan guztien artean hiru ipuin liburu utzi zizkigun: *Ipuin antzeko alegi mingotsak* (1975), *Utopiaren Fantasia* (1979) eta *Bilbo irribarrez* (1980). Azken hau bera hil eta urtebetegarrenean argitaratu zen. Zalantzarik gabe lehenengoa, *Ipuin antzeko alegi mingotsak*, izan da denetarik ospetsuena eta Zarateren literaturari sona handia eman diona. Argitaratu zeneko urtean Resurreccion Maria de Azkue saria jaso zuen. Adibide gisa esan behar dugu liburu horrek Leopoldo Zugazak 1975ean lehenengoz argitaratu zuenetik hona hainbat argitalpen izan duela, bai bizkaieraz, bai batuaz. Zarate, bere *Ipuin antzeko alegi mingotsak* horrekin, ipuin tradizioa berritu ez ezik bizkaierazko tradizio zaharraren eta batuazko berriaren arteko zubilana ere egiten ahalegindu zen.

Luis Haranburu Altuna (*Zera*, 1975 eta *Desgizona*, 1978) eta Patxi Zabale-taren (*Euskomunia eta Zoroastroaren artaldea*, 1977) ipuin bildumak garaiko esperimentalismoaren adibide garbiak dira. Ildo horretan aipatzen genuen 70eko euskal narratibak nola esperimentalismorako egindako bidea egina zuen. Oro har, esperimentalismo horrek aurreko joera existentzialista gainditu zuen, beronek zen-bait testutan zirauen arren. Esperimentalismo horrek hainbat joera ekarri zuen, eta esan behar, emaitzen aldetik, oso lorpen ezberdinak erdietsi zirela. Korrante oro-kor honetan badira, hala ere, ezaugarri komunak, beti batera eragiten ez duten ezaugarriak. Izan ere, esperimentalismoa hainbat alorretan ikusi behar dugu, hiz-kuntzan, sinboloaren erabileran, testuaren forman eta generoaren hautaketan. Sasoiko idazleek probak egiten dituzte forma eta esanahi ezberdinekin, bide berriak urratu nahirik. Testuotan sinboloa narrazioari gailentzen zaio, zenbaitetan kontakizuna desagertzera ino ailegatzen da, orduan pentsamendua, filosofikoa edo politikoa, nagusitzen da. Generoen aldetik ere antzematen da joera esperimenta-lista: formari garrantzia ematen zaio, zenbaitetan forma baino ez da garrantzi-tsuena, eta oso argia da genero askoren nahasketa testuetan, olerkiak, eskemak, bakarriketak, eleberri laburrak, ipuinak nahasten dira nagusiki sinboloen bidez adierazi nahi den pentsakizunari bidea emateko.

Hamarkadaren amaiera aldean gauzak aldatzen hasi ziren. Bestelako este-tika eta proposamenak atea joka zetozen. Euskal literaturan Koldo Izagirre dugu literatura fantastiko modernoa landu zuten lehenengo idazleetako bat. *Gauzetan* (1979) izeneko ipuin liburua da errealitate fantastikora hurbiltzeko lehenengo urratsa. Literatura honetan logika mota bi gainjartzen dira, arrazionala, azaltzerik ez dagoen guztia errefusatzeko duena, eta irrazionala. Fantastikoa denak badu zeri-kusirik harrigarria eta miragarria denarekin, baina azken izendapen horiek biek funtzionamendu ezberdixeago dute. Horrela, harrigarria dena, gertaera gain-natural alegiazkoa, azkenean azalpen arrazionalaz azalduko da; aitzitik, miragarria dena azaltzen denean, tradiziozko ipuin askotan bezala, alde miragarri beste barik hori onartu egiten da, alde arrazionala erabat baztertuz. Berriz, narrazio batean fantastikoa dena agertzen denean, horren azalpena irudimenaren indarrari edota lege ezezagunei egozten zaie. Azalpen horien bien arteko anbiguotasunean sor-tzen da fantastikotasuna. Literatura joera honetan elkarrekin agertzen dira ele-mentu arrazional eta irrazionalak, kausa logikoen ordez kausa magikoak agertzen dira, ezohikoak. Horietan elementu legendarioak, mitikoak, sinismenak, metafo-rak, alegoriak, etab. surrealismotik, psikoanalisiaren eraginpean, datozkigun ele-mentu oniriko eta irrazionalekin nahasten dira; batzuetan absurdoa denarekin ere. Joera honetan giroa errealista izan ohi da, horregatik errealismo magikoa deitu izan zaio, batzuetan surrealismo fantastikoa ere deitu izan bazaio ere. Errealismo bai, baina beti bilatzen da ifrentzu ilun eta misteriozkoa, narrazioa ezustekora era-mateko asmoz. Mugimendu hau, horrela eratuta, Hego Amerikan sortu zen eta 40ko hamarkadaz gero zabalduz joan da. Alejo Carpentier, Jorge Luis Borges, Juan Rulfo, Julio Cortazar eta Gabriel Garcia Marquez dira, besteak beste, genero hau landu izan dutenak. Literatura honek XIX. mendeko errealismoa gainditu nahi du, eta gizakia misterio eta magiaren erdian kokatzen du. Joera mota hau, Anjel

Lertxundiren eskutik, ipuingintzari esker sartu zen euskal literatura garaikidean, literatura honi egindako bestelako erreferentziez gain horra hor egile honen “*Hiltzea munduko gauzarik errezena duk*” deritzon ipuina (*Hunik arrats artean*) literatura mota horretan bete-betean sartzen den ipuina. Haranburu Altunaren zenbait ipuinetan ere antzematen da joera honetarako urratsa, *Caritate* (1979) eleberrian goia joko zuena, unibertso erreal eta mitikoa aurrez aurre aurkezten duela. J. M. Irigoienek ibilbide aipagarria ere egin zuen joera honetan 70 eta 80ko hamarkadan argitaratu zituen eleberrietan: *Oilarraren promesa* (1976), *Poliedroaren hostoak* (1982), *Babilonia* (1989) Baina, zalantzarik gabe, Koldo Izagirreren *Gauzetan* liburuari segida emanez, 80ko hamarkadako ipuingintzak ondoen garatu eta errotu zituen joera honen ezaugarriak, batez ere, *Pott* bandaren idazleen lanei esker.

Hamarkadaren hasierako urteetara itzuliz, nagusitzat jo ditzakegun joeretatik at, badira ipuingintzaren alorrera etorri ziren bestelako idazleak. 1972. urtean narrazio bilduma bi argitaratu ziren: Kaxildo Alkortaen *Giza ziriborra* eta Xabier Kintanaren *Behin batean*. Kintanak ere *Nazioarteko ipuinak* izeneko bilduma argitaratu zuen 1980an. Argitarapenok adibide argia dira generoaren bilakaera ikusteko. Argitalpen batzuek, generoaren ikuspegitik, arazoak planteatzen dituzte, gaitza da batzuetan benetako ipuinak ikustea, joera nabarmena da hamarkadaren lehenengo urteetan, baina, jada esan bezala, hori guztia konponduz joan zen urteek aurrera egin eta argitarapen berriak egin ahala. Horren etsenpluak dira Gotzon Garateren ipuin liburuak (*Lehortean*, 1979; *Nafarroako Ezkurran*, 1982; eta *Aldarte oneko ipuinak*, 1982) zeinetan errelatoen narratibitatea espermentalismo hutsaren kaltetan gailentzen den, bidea 80eko hamarkadako ipuingintzarantz jorratuz.

5. Borrokaren erdian zegoela, printzeak ezpata magikoa atera zuen...

Berriki esan dugunez, euskal ipuingintza garaikideak 70eko hamarkadan ekin zion ibiltzeari. Lehenengo ipuin liburuak hamarkada honetan hasi ziren argitaratzen. Lehenengo pausook zalantzez beterik egin ziren, generoa ez zegoen behar bezala definituta eta aurreko ipuingintza ohiturazaleak bazuen artean eragina. 1960tik 1975erako tartean ipuingintza, literatur ekoizpenaren osotasunean, euskal sormen literarioaren %8 izan zen, guztietan txikiena, olerkigintzak lortzen zuen %25,50arekin aldean. Horren kariaz, itzulpenei bazegokien ere, honako gogoeta egiten zen:

...Ipuinak itzultzen ere ahalegin handia egin da, 1971tik hona batez ere. Ia ipuin klasikoak oro euskaraturik ditugu. Harritzekoa da, tradizio eta folklore hain aberatseko herria izanik, gurea, zein guti baliatu dugun...

Beharbada iruzkin horrek ahozko tradizioko ipuingintza izango zuen gogoa, alabaina, aski esanguratsua suertatzen da ipuinen argitalpenen egoera zertan zegoen jakiteko. Egoera hori, oster, erabat aldatu zen 80ko hamarkadan. Euskal literatura osoa garatze prozesu arin batean murgildu zen eta aurreko urteetakoa-

rekin alderatuta ipuingintza izan zen gehien garatu zen generoa. Kopuruak hobetu ez ezik, 80ko hamarkadan euskal ipuin garaikiderik onenetakoak ezagutu ere egin dira. Hamarkada horren gailurra B. Atxagaren *Obabakoak* eta. J. Sarrionandiaren *Narrazioak* ipuin-bildumek ezarri zuten.

Segururik, ipuinaren garapen honetan literaturaz barruko eta kanpoko eragileak izan genituen. Batetik, zenbait plataformatatik euskal literatura eraberritze-ko ahaleginek eta, bestetik, berriak ziren administrazioetatik bideratzen ziren eta batera etorri ziren ekimenek ahalbidetu zuten euskal literaturaren garapena. Bestetik, kanpoko eragileen artean autonomia politikoa lortu izanak ekarri zituen ondorioak aipatu behar genituzke: euskal eskola, euskararen legea, unibertsitatearen garapena, frankismoak eragindako deskulturazioari aurre egitearren kultura politika berriak... Hori guztia gehi sasoiak sormenerako ematen zuen erraztasuna. Beharbada punk mugimenduak aldarrikatzen zuen “Hik heuk egin” ez da debaldeko kontua.

*Kandela*⁵¹ aldizkarian horrela azaltzen zen 80ko hamarkadaren lehenengo urteetan ipuingintzan gertatu zen eztanda:

Urte batzuren ondoren, zenbait sari eta lehiaketaren ondoren, oraingo gazte mobidarekin hasi, ipuingintzari dagokion makina erdietsi du gure artean. Alde batetik erakunde eta argitaletxeen bultzadaz – ekonomikoagoa omen da, euskara ikasteko eta euskara bera aldatzeko egokiagoa omen da, eta bestetik nazioarte mailan ipuinak hartu duen inportantzia ikusirik, posibilitatu du ipuina, jenero gisa, aurrera –eta indartsu– kaleratzea euskal literaturaren munduan. Fenomeno asko izan dira ipuingintza bultzatu dutenak eta asko dira ipuinak idaztearen aldeko arrazoiak; nobelaren aurrerapausoa, ariketa erraza... eta ipuinaren beraren funtzioa; Pere Calders⁵² idazle katalanak honako hau dio bere liburu baten hitzaurrean:

Ipuina da gehien erakartzen nauen jenero literarioa. Beste guztiak – nire ustez – kondizionamendu batzuren pean daude, zeintzuk, nolabait, mugatzen duten egilea... Narrazialeak esan nahi zuena esaten duenean, ez dago narrazioa luzatzera beharturik.

Eta Pere Caldersen haritik tiratuz, gure artean ere ikus daiteke, gero eta gehiagotan zorionez, ipuina jenero oso bat bezala hartzen duen jendea. Egia da, eta hau behin baino gehiagotan aipatu dugu, euskal literaturan olerkigintzak une batetan izandako pisua –bazirudien euskaraz poesia bakarrik egin behar zela– narrazioa pasa dela. Eta fenomeno hau oso garai konkretuetan eman da, ipuingintza goraka ari den une batetan hain zuzen, eta guzti honek, nolabait, susmo txarrak sor ditzake jende batengan (eta ez ipuingileen kontra, argitaletxe eta erakundeen aurka baizik). Alabaina, eta 1983 urtea aztertzen hasiz gero, oso fenomeno interesgarria gertatzen da –gai honi buruz jakina–; 1983an, eta Durangoko Azokarako batik bat, ipuin bilduma pilo bat argitaratu zen urte bukaeran, jenero honek –eta hau gertatzen den lehenbiziko aldia dela uste dugu– bai kantitate bai kalitatean, euskal literatura produkzioaren pisua hartzen duelarik. 1984ko urtarri-

51. “Ipuingintza”. In: *Kandel.*, Donostia: Hordago, 1984.

52. CALDERS, P. *Ruleta rusa y otros cuentos*. Madrid. Anagrama, 1984.

lean honako hau zioen X. Etxanizek *Argia*⁵³: Joan den Durangoko Azoka ipuinaren azoka izan da. Eta egia esan 1983an argitaratutako 10 ipuin liburuetatik zortzik ikusi zuten (dendetako) argia gabonak inguruan. 10 liburu hauek oso diferentek dira eta denetatik dago, baina banan banan ikusi aurretik eta ikuspegi orokorra izatekotan edo, aipa genezake liburuaren kalitatea. Oso liburu onak atera ziren 1983an (bi, *Narrazioak* eta *Panpinen Erreinua*, sakonago aztertuko ditugu beste sail batetan) eta idazle gazteen eskutik heldu zaizkigu (Zaharrenak M. Onaindia eta A. Urretavizcaya dira, pentsa), idazle gazteak –diogu–, baina ez horregatik berriak; idazle gehienak literatur aldizkarietan edo beren inguruan ibilitakoak dira (*Pott* eta *Susa*); eta argitaletxe ia-ia guztiek atera zuten libururen bat gutxienez. Hau ikusirik, badirudi egoera nahiko berezian aurkitzen garela, alde batetik liburu onak dira, eta bestetik idazleak gazteak; argitaletxeen laguntza ere kontuan edukitzekoa da.

Beraz, artikulua horretan ipuingintzaren arrakastaren zenbait gako dugu:

- Idazleek hartu duten generoarekiko kontzientzia.
- Nazioartean ere ipuingintzak arrakasta eta ospe handia lortzea.
- Narrazio lehiaketak ugaritzea.
- Euskal eskolatik testu txikien eskaera handitzea.
- Literatura aldizkarietan generoaren aldeko lana.
- Argitaletxeen apustua. Merkatua hobetzen duen testuen eskariari idazle gazteen bildumak argitaratuz erantzuten dute.

– Zenbait libururen arrakasta sonatuak pizten du irakurleen ipuinekiko arreta.

Ondorioz, ikusi bezala, 1983. urteak mugarri bat jarri zuen euskal ipuingintza garaikidean, ipuingintzan eta, oro har, narratiban, ordura arte nagusi izan zen olerkigintzaren kalterako. Narratiba nagusitzen hasia zen.

Aurreko artikulua dioskunez, urte horretan bertan, Durangoko Azokarako hain zuzen, honako hamar ipuin liburu argitaratu ziren: Mikel Antzaren *Suzko gezi bat bezala* (GAK); Hernadez Abaituaren *Panpinen erreinua* (Hordago); Arantxa Urretabizkairen *Aspaldian espero zintudalako ez nago bakarrik* (Erein); Joseba Sarrionandiaren *Narrazioak* (Elkar); Josu Landa eta Joxemi Zumalaberen *Ipurtargi beltza* (Susa); Mario Onaindiaren *Gau ipuinak* (Haranburu Altuna); Joxemari Iturrালের *Dudular* (Erein); Laura Mintegiren *Ilusioaren ordaina* (Erein); Karlos Santistebaren *Izan bainintzen soldadu* (Haranburu Altuna) eta askoren artean idatzitako *Urte guztiak diferenteak dira* (Susa). Bistan dago liburu horiek guztiek ez zutela maila bera erdietsi. Horietan, duda barik, *Narrazioak*, *Dudular* eta *Ilusioaren ordaina* nabarmendu behar ditugu arrakastatsuenen artean. Hala ere, denetan, modu batean edo bestean, aurkitzen ditugu hamarkada horretan, eta hurrengoe-tan ere, euskal ipuingintzak jorratuko zituen estiloak, teknikak eta gaiak. Estilo aldetik esan genezake joera lirikoa (*Suzko gezi bat bezala*); nitasun joerakoa (*Aspaldian espero zintudalako ez nago bakarrik*); joera sinbolikoa (*Panpinen erreinua*); joera errealista (*Ilusioaren ordaina* bildumako *Ekaitz ilunaz*); absurdoaren

53. ETXANIZ, Xabier. "Aurrerapausu ikaragarria eman du euskal ipuingintzak". In *Argia*, 84-01-09.

kontaketa (*Gau ipuinak* bildumako *Txakur bizimodua*); amerikar jatorriko errealis-
mo zatarra (*Izan bainintzen soldadu*) eta joera fantastikoa (*Narrazioak*) tartekatzen
direla, ahaztu gabe oroimenak hartzen duen garrantzia estilo eta teknikari dago-
kenez, baita, esaterako, zinea eta literatura beltzak ere uzten duten eragina. Era
berean, teknika eta gaien aldetik aniztasuna ere nagusi dugu. Lehenengo aldiz
euskal literaturan narratibak eskaintzen dituen aukera guztiak baliatzen dira, haie-
kin esperimentatzen da, baina ez narrazioa husteraz zeraman 70eko esperimenta-
lismo formalak agintzen zuen eran, baizik eta narrazioari kontatzearen zeregina
itzultzeko asmoz. Hala ere, berriro estiloei bagazozkie, esan beharrean gaude joe-
ra fantastikoa dela emaitzarik borobilenak lortu zituena, hain da horrela ezen 80ko
hamarkada, ipuingintzan behintzat, literatura fantastikoaren hamarkadatzat har
dezakegun.

Bestalde, badira ipuin bildumotan dagoeneko presente dauden beste ezau-
garri batzuk, hurrengo urteetan euren garapena izango dutenak. Bi nagusiki, bata,
antologiak eta liburu bateratzaileak eratzeko aukera; eta bestea, generoen arteko
mugak lausotzea, batzuetan olerkigintzara hurbilduz eta besteetan eleberri egitu-
rara.

Aldizkarien funtziora itzuliz, literatura ikuspegién aldaketen adibidea litera-
tura aldizkariotan dugu. 80ko hamarkadan literatura aldizkarien eremua zabalduz
joan zen. Euskal literaturan gertatzen ziren aldaketen berri-emaile eta eragileak
izan ziren. Izan ere, 80ko hamarkadan literatura aldizkari ugari sortu zen, bakoitza
proposamen eta adierazpide literario ugarien arabera eratuta. Aldizkariak argitara-
tzeko lekua eskaintzen zieten idazle hasiberriei, literatura-taldeak trinkotzen lagun-
tzen zuten eta eztabaida literarioa bideratzen zuten. Modu horretan aldizkari
berriak sortzen hasi ziren, asko ironia eta probokazioaren bazterretan. Ironia eta
probokazioa 80ko hamarkadaren hasierako literaturaren oinarritzko bereizgarriak
ditugu. Aldizkariotan ipuina genero berebizikoa dugu. Ipuinaren berehalakotasuna
eta laburtasuna, esperimentazioarako joera ahaztu gabe, ondo egokitu ziren aldiz-
karietara. Dena dela, ezin dugu esan aldizkari guztiek emaitza onik eman zutenik.
Salbuespenetako bat, ordea, Bilboko *Pott* dugu. Euskal literatura barrutik erabe-

rritzeko eskatzen zuen taldea dugu *Pott Banda*. *Pott Bandaren* eraginak markatu zuen osteko euskal literaturaren geroa.

1978an argitaletxe bat eratzeko asmoa agertzen zuela *Pott* izeneko bandaren lehenengo “panfletoa” argitaratu zen Bilbon. Gerora argitaletxea izateko asmoa baztertu eta *Pott Bandaren* aldizkari bihurtu zen. Banda honetako kideak, ostean euskal literaturan ibilbide oparoa egin duten idazleak, Manu Erzila, Jon Juaristi, Joxemari Iturralde, Bernardo Atxaga, Joseba Sarrionandia eta Ruper Ordorika izan ziren. Hauekin batera aldizkariak izan zituen sei aletan bestelako artista (margolariak batez ere), kritikari eta idazle berriak batu ziren. *Pott Bandak* egundoko eragina izan zuen euskal literaturaren modernizatze prozesuan. Eragin hori berehalakoa izan zen aldizkarian jorratzen ziren bi genero nagusietan, olerki-gintzan eta ipuingintzan.

Aldizkariak iraun zuen bitartean, 1978tik 1980ra arte, lau eremu nagusi besarkatu zituen: garaiko euskal literaturaren kritika umoretxoa, lan berrien argitalpena, kanpoko literatura eta itzulpena. Artean euskal literaturaren egoera gaitza zen, irakurleak gutxi ziren, kritikak ez zuen funtzionatzen eta literatura baino, liburuetan erabiltzen zen euskara baizik ez zen kritikatzin. *Pott Bandakoek* ironiaren bidez eta arteen arteko elkarriketari eutsiz apurtu nahi izan zuten egoera hori. *Pottekoek* literatura euskaraz naturaltasunez egin nahi zuten. Jarrera horrek garai hartan kontrakultural bihurtu zituen. Ekarpen handia bezala, *Pottekoek* modernitatearen eta postmodernitatearen arteko eztabaida ekarri zutela esan daiteke. Borgesen irakurketa berri bat zela-eta, eta ironiaren erabilera nagusiarekin postmodernitatearen kontzeptuak erroto ziren gure literaturan. Azken batean, *Pottekoek* euskal literaturaren mugimendu berria eratu zuten, bestelako irakurketa sarea abian jarri zutelako. Europako eta Ameriketako literaturarekin lotura berria proposatu zuten. Irakurketa hauetatik lortu zuten mundu arkaikoa eta modernoa nahastea, eta nahastura horretatik sortutako tradizio berriari gainera pentsamendu kritikoa ere gehitu zioten.

Pott Bandaren garaia aldaketa bortitzen garaia izen zen, eta une batez batera jokatu zuten idazle horiek gerora oso bide ezberdinetatik jo zuten, bide ezberdinak bezain oparoak.

Pottekoek aldizkarian jorratzen zituzten alorren artean sorkuntza literarioa nabarmendu behar dugu. Ipuingintzari dagokionez hortxe ditugu B. Atxaga, J. Sarrionandia eta J. Iturralderen ipuinak. Aldizkaria desagertu eta berehala zeinek bere bidetik argitaratzeari ekin zioten. Argitalpen horietan ipuinak garrantzi berezia bete zuen. Atxaga aldizkarian hasi zen *Obabakoak* (1988) maisu-lanak batuko zituen ipuin batzuen lehenengo bertsioak. Euskarazko inoizko libururik arrakastatsuen, euskal ipuingintzaren klimaxa ezartzen duena. Ondoren Sarrionandiaren hiru narrazio bilduma arrakastatsuak ditugu: *Narrazioak* (1983), *Atabala eta euria* (1986), *Ifar aldeko orduak* (1990); eta Iturralderen bildumak: *Dudular* (1983) eta *Pic-nic arbasoekin* (1985). Bildumok 80ko hamarkada osoa bete zuten. Aipatzekoa da egile horiek urteetan narratiban egindako lanak ipuinak baino ez izatea. Horra egile hauentzat ipuinak zuen garrantzi berebizikoa. Gainera ipuinaren garapena ez zen egile hauengan agortu, 80ko hamarkadan ipuina genero inpor-

tantea izan zen berri idazten hasi ziren idazleentzat. Idazle horietako askok onartu dute *Pott Bandan* egon ziren idazleen ipuingintzaren eragina. Eragin hori ipuingintzara ez ezik, eleberrigintzara ere hedatu zen, narratiba osora.

Pottekoentzako ipuinaren garrantziaren arrazoiak bakarrik ez genituzke egiten zituzten irakurketan aurkitu beharko (Borges, Kafka, Cortazar...) baizik eta azaltzen zituzten eklektizismo eta experimentalismorako joeretan ere. Horregatik, euskarri egokia ahalbidetzen zuten generoetara jotzen zuten, olerkigintzara eta ipuingintzara alegia. Ipuina genuke euren lanetan nabaritzen ziren joera espresionista eta dadaistei bidea emateko lirikatik hurbilen dagoen genero narratiboa. Beraz, Pottekoek, euren asmo literarioak betetzearren, genero kuttunak zituzten biak, bai olerkigintza, bai ipuingintza. Gainera, Mendebaldeko eleberrigintza agortuarentzako benetako alternatiba mahaiganeratzeko zuten. "Dena idatzi dago, beraz kontatzea baino ez dago" leloaren ustekoak izanda, kontagintzak hartzen zuen garrantzia; hau da, berriro ipuinak. Horra, bestalde, kontaera tradizionalaren eragina Pottekoengan.

Behin *Pott* desagertuta *Susa* (Donostia) aldizkaria da haren hutsunea bete zuena. *Pott* ez bezala, *Susa* argitaletxe gisa eratu zen berehala. Horrela, aldizkarian idazten hasi ziren gazteek laster izan zuten euren lanak argitaratzeko plataforma egokia. Horrek ere ipuin bildumen argitaratzea ugaritu zuen, egile bakar batenak edo lan kolektiboak biltzen zituzten antologiak, *Urte guztiak dira diferente* (1983) bezalakoa, hurrengo urteetan ere segida izan zuen antologia sorta.

83ko eztanda eta *Pott* aldizkariko idazleen ipuingintza alde batera utzita, 87. urteak ekarri zituen atentzioa eman zuten lau bilduma: Inazio Mujika Iraolaren *Azukrea belazeetan* (Elkar), Juan Luis Zabalaren *Ahazturaren artxipielagoa* (Elkar), Koldo Izagirreren *Mendekuak* (Susa) eta Mikel Antzaren *Odolaren usaina* (Susa). Esan dezagun *Mendekuak* eta *Odolaren usaina* bildumek ezarri zutela mugarri argia euren egileen narratibaren garapenean; Mikel Antzarentzat bere narratibaren gailurra izan zen, eta bere orduko azken liburua. Kontrara, Izagirreren aurrerapena da, hurrengo urteetan izango zen Izagirreren prosaren nondik norakoaren aurrerapena alegia. Baina, ezbairik gabe, *Azukre belazeetan* eta *Ahazturaren artxipielagoa* nabarmendu beharrean gaude, hasteko biek ala biek 80ko hamarkadako ipuingintzari egin zioten ekarpenagatik. Mujika Iraolaren *Azukre belazeetan* bilduma justu-justu Atxagaren *Obabakoak* eta Sarriren *Narrazioak* bildumen atzean ipini behar dugu, hamarkadako ipuin libururik sonatuenean artean.

Azukre belazeetan Mujika Iraolaren estreinako lana izan zen. Bilduma hau hamaika ipuinez osotuago dago. Ipuinok izugarrikeriak dituzte aipagai, narratzailerak den ume baten begiradak kontatuak. Guztiek badute lotura jakina, kokalekua. Ipuinok Gipuzkoako barrualdeko herri batean kokatzen dira. Hori horrela izanik ere, pentsa genezake Mujika Iraolaren ipuingintza momentuan puri-purian zegoen ruralismo beltzaren korrontean ezarri beharko genukeela. Ez, baina. Mujika Iraola baserrira hurbiltzen duena azaleko ezaugarria baino ez da; hau da, testuaren kokaleku hutsa. Iraolak, errealismo fantastikoaren baliabideetatik ere abiatuta, gaur egungo garaiei desorekaren metafora egiten lortzen du. Munduan agintzen duen logikarik gabeko arrazoiak bila abiatzen da. Horretarako, Juan Rulforen ereduari

jarraituz, prosa landuaz, metaforez eta alegoriez betetzen ditu testuak. Horrek errealismo sinboliko batean kokatuko luke bere narratiba. Pertsonaia babesgabe-ek adierazten duten fatalismoaren sentipenak hurbiltzen du lana eredu unibertsa-letara, txokokeriatik urrunduta.

Bestalde, Juan Luis Zabalen *Ahazturen artxipielagoa* bildumak 90eko ipuingintzaren ezaugarri zenbait aurreratzen dizkigu. Bilduma honek hirurogeita bost ipuinetik gora dakartzkigu, labur-laburrak, batzuk lerro gutxi-gutxikoak direla-rik. Denak beren protagonistek lehenengo pertsonan kontatuta daude. Bada, ordean, nabarmentzen den protagonista baten izena, Zabalen bestelako lane-tan ere agertuko dena, Xabier Noloton alegia. Esan behar da berau Zabalen beraren goitizena dugula, beraz, horrek liburuaren joera autobiografikoa uzten du agerian. Ipuinok gai askoren gaineko gogoetak direla esan liteke, bizitzaren alde-rik tristeena eta absurduena azaltzen dutenak. Horietan hizkerari buruzko ariketa nagusitzen da. Berorrek agortua dela dirudi, zatikatua eta parodikoa, simulakroa-ren ezaugarriak biltzen dituenak. Ipuinotako pertsonaiak muga bizi dira, baina ez datoz euren ekintzek definituak, baizik eta hizkeraren erretorika berak. Zabalen abstrakzioa jotzen du testu hauetan, metaliteraturara, eta nihilismoan jausi gabe metafisika gelditzen da. Zabalen darabilen hizkera zatikatu eta biluzia 90eko hamarkadako ipuin askotan aurkitzen dugu. 88ko *Gertaerei begira* (Elkar) bildu-man ere antzeko bideetatik jo zuen.

6. ...eta kolpe batez moztu zion burua. Hala zan ez bazan, sar nazatela kalabazan

Aurreko hamarkadako zenbait ipuin-bildumaren arrakastek, dudarik gabe, heldu-tasuneran eramana zuten euskal ipuingintza. Hurrengo urteetan arrakasta gehiago jasotzeko bidea libre egon zitekeen. Hala ere, generoa inolaz ere agortu gabe, egon dira zenbait itzal eragin duten aldaketak. 90eko hamarkadaren hasieran, 95. urtera arte behintzat, ipuingintzaren ahultze zantzuak antzematen dira, nolabaite-ko geldialdi bat aurretik zekarren abiadurarekin alderatuta. Aldaketok, batetik, sis-tema literarioari berari egotz geniezazkioke. Izan ere, sasoi honetarako gaurko euskal literaturaren sistema finkatuta dugu. Sistemak berak gako berriak ezarri zituen: euskal literaturak literatura militantea izateari utzi zion, literatura merkatu bihurtu zen eta idazle eta irakurleen artean argitaletxeak bitartekaritza garrantzi-tsua egiten hasi ziren. Idazleen kanonizaziorako arauak ere ezarri ziren. Testuinguru horretan genero batzuek beste batzuek baino garrantzia handiagoa lortu zuten, eleberriak kasu. Eleberria 90eko hamarkadako generorik garrantzi-tsuen bihurtu zen, hasierako urtetan batez ere, olerkigintza eta beste genero batzuen kaltetan. Hamarkadaren hasieran gainera eleberrigintzan joera aldaketa antzematen zen, 80ko hamarkadan narratiban, ipuingintzari esker batez ere, zabaldutako joera fantastikoak honetan joera errealistari eman zion bidea. Euskal literaturako izen handiak ere bide horretatik ibiltzen hasi ziren, aurreko hamarka-dako ipuingintzak izan zitzaizkien irakurleak eleberrira eramanez. Hamarkadako

lehenengo urte hauetan 90eko narratiba ezaugarritzatu zituen lan handiak argitaratu ziren. Bernardo Atxagak *Obabakoak* liburuan erakutsitako joera fantastikotik errealismorako aldaketa gauzatu zuen *Gizona bere bakardadean* (1993) eta *Zeru horiek* (1995) eleberrietan. Ramon Saizarbitoria, aurreko hamarkada osoan isilik egon eta gero, *Hamaika pauso* (1995) eleberri handiarekin itzuli zen, eta *Obabakoak* bildumak izandako eraginaren gainean gogoeta eginda, Anjel Lertxundik ordura arteko ibilbidea aldatu eta, horren ondorioz, *Otto Pette* (1994) eleberria plazaratu zuen. Kanon literarioa idazle horien inguruan ezarri zen, eta eleberria da lan nagusitzat hartzen dena. Eleberria da idazleei sona ematen die-na, irakurleek eskatzen dutena eta horregatik argialetxeek bultzatzen dutena. Giro honetan ipuina ere kaltetuta suertatu zen. Sasoi honetan inguru akademikoan ipuinak ezagupena jaso arren, gizartearen alderdi baten ustez ipuina “genero txikia” da, eleberriari lotuta eta gehien bat eleberrigile berriak trebatzeko baliagarria. Uste oker hori beste arrazoi bi gehiagok indartu dute: oraindino ipuin modernoak ipuin tradizional edo umeentzako ipuinarekin nahasteak eta ia sasoi honetara arte kritikatik ipuingintzari heldu ez izanak. Bestetik, hamarkadaren hasierarako aurrekoan sortu ziren aldizkari literariorik gehienak, ipuinaren garapena eta zabaltzea ahalbidetu zutenak, desagertuta zeuden, hala nola, ipuin lehiaketak ere gutxitu ziren, udalek antolatutakoak batez ere. Egoera horri hamarkadaren hasieran nozitu zen idazle berrien nolabaiteko krisia ere gehitu beharko genioke.

Esanguratsua da oso testuinguru horretan ohartzea nola 80ko hamarkada bitartean ipuingintzan hasi edota berau nabarmen landu zuten idazle askok beste genero batzuen bidetik jo zuten. Sarrionandiak eta Atxagak, esaterako, inoiz generoa erabat baztertu gabe, ez zuten euren ipuingintza garatzen jarraitu. Beste batzuen lanek, ordea, ez zuten berriro jaso aurreko hamarkadako ospea, Inazio Mujika Iraolaren lanek bezala.

Hala ere, idazle eta argitalpen berriak agertu ahala, ordea, zenbait zalantza argituz joan ziren. Beharbada 80ko hamarkadako arrakasta sonatuak erdietsi gabe, 90eko hamarkadaren erdialdetik hona euskal ipuingintzak liburu garrantzitsuak eman ditu, zenbaitetan euskal narratiban mugarri izan diren liburuak. Argi dago, beraz, euskal ipuingintza modernoak, behin zalantzak uxatuta, garatzen segitu duena. Erabat onartuta dugu gaur egungo euskal literaturaren gertaera garrantzitsua dela, lantzean behin ipuingintzaren gaineko eztabaida atzera ere agertu arren. Esan daiteke urtez urte, gaurko urteetara hurbildu ahala, euskal ipuingintzak, bai kopuruan bai kalitatean, berriro irabazi duela.

Izen berriez gain, 90eko hamarkadak eta milurteko lehenengo urteek beste-lako berrikuntzak ekarri zizkigun, gaur egun ere dirautenak eta gure ipuingintzaren ezaugarriak direnak. Euskal ipuin-idazle berriek, lehenengo aldiz, beren mundu literarioak sortzeko euskal literaturako erreferentziak ere izan dituzte, aurreko hamarkadetan garatutakoak hain zuzen. Ipuin laburrak edo mikro-ipuinak idazteko joera zabalduta da. Gerardo Markuletaren lanak horren adibide ona litzateke, beronek *Istoria hiperlaburrak* (1995, Erein) bilduma ondu zuen, non Mario Benedetti, Eduardo Galdeano, Augusto Monterroso eta Julio Cortazarren mikro-ipuin hautatuak euskarara itzuli zituen. Ipuin mota hau berehala zabalduko zen ipuingile eta olerka-

rien lanetan ere. Ipuinen zabalerak estrategia narratibo berriak erabiltzea eragin du: izenburuen garrantzia; ironia eta ustekabearen erabilera; denbora eta espazio nozioen desagertzea; pertsonaien izaera eta elkarriketen ezabatzea izan dira erabili diren estrategiak. Horietan guztietan egoera sinboliko eta metaforikoak nahitaez nagusitzen dira. Bestalde, autoreek askatasun handia erakusten dute beren bildumak osatzeko orduan, batasun gabeko bildumekin batera batasuna adierazten duten bildumak egiten dira. Joera narratiboak ugaltu dira. Genero literaturak ere ekarpenak egin ditu, horrela bidaia ipuinak: Jon Arretxeren *Zazpi kolore* (2000, Elkar); erotikoak: gehien bat Txalaparta argitaletxearen sailaren ingurukoak; umorekoak: Jon Arretxerenak ere diren *Ostegunak* (1997, Elkar) *Ostiralak* (1999). Bestalde, generoa izan gabe, emakume idazleen ipuinak biltzen zituen *Gutiziak* (2001, Txalaparta) antologia azpimarratu beharrekoa, daukan kalitateagatik eta emakumeek egindako literatura berriro ere eztabaidagai izatea lortzeagatik. Atxagaren *Obabakoak* lanak erroto eta behin betiko finkatu zuen postmodernitatearen gurean, ez honen gaineko eztabaida sutsua eragin gabe. Izan ere, postmodernismoa errealismoaren kontrako modua ere bada, kausalitate magikoa hartzen du oinarri, Atxagaren liburu ezagunean bezala. Horrela, euskal literatura, oro har, postmodernitatearen aroan bete-betean sartu zela esan badezakegu ere, sasoi honetako ipuin liburu guztiei ezin zaie etiketa hau egotzi. Horra hor *Ifrentzuak* sailari hasiera ematen zion Lertxundiren *Piztiaren izena* (1995) bilduma. Berorretan Lertxundik Mendebaldeko ahozko eta idatziaren tradizio zabaletan arakatu eta era gaurkotu batean zekarzkgun, beti nabarmendu duen idaztanka modernista bati leial izaki. Are gehiago, postmodernitateak literaturari erantzitako ezaugarriak, hau da, indeterminazioa, zatikatzea, deskanonizazioa, niaren identitatea desagertzea, adierazi ezina, ironia, hibridotasuna, inaute-joera, antzezpena, eraikuntza eta inmanentzia, ez dagozkien, esan bezala, lan guztiei. Kontrara, ipuin laburren idazleen lanetan, Iban Zaldua eta Javi Cilleroren ipuingintzan berbarako, nabarmen diren ezaugarriak dira. Cilleroren *Hollywood eta biok* (1999, Alberdania) bilduman eta Iban Zalduak denbora laburrean ipuingintzan egindako lan zabalean *-Ipuin euskaldunak* (1999, Erein) Gerardo Markuletarekin batera; *Gezurak, gezurak, gezurak* (2000, Erein); *Traizioak* (2001, Erein); *Itzalak* (2004, Erein); *Etorkizuna* (2005, Alberdania).

Euskal literaturan ahalegin gutxi egin izan dira ipuinak sailkatzeko, esan nahi dugu modu orokor batean sailkatzeko. Bakanetako bat, Iratxe Retolaza⁵⁴ kritikariak, 90eko hamarkadako narratiba berriaren azterketa egitean, ipuinen batasuna kontuan hartuta eman zuen sailkapena dugu. Bertan hamarkada horretan plaza-ira irten ziren idazle berrien edota aurretiaz beste genero batzuetan ibili eta gero, olerkigintzan batez ere, narratibaren bidetik abiatutako idazleen lanak dakartza hizpidera, liburuek komunikabideetan jasotako kritikaren ikuspegitik. Ipuingintzari dagokionez, hiru sail berezi zituen. Lehenik, ipuinen artean nolabaiteko kateaketa erakusten zuten bildumak jaso zituen; bigarrenik, elkarrengandik independenteak

54. Retolaza, Iratxe. 90eko hamarkadako narratiba berria: literatur kritika. Bilbo: Labayru, 2000; 112-162. orr.

edo askeak diren ipuinak eskaintzen zituzten bildumak; eta azkenik, inongo bildumetan sartzen ez ziren hainbat ipuin askeren berri eman zuen.

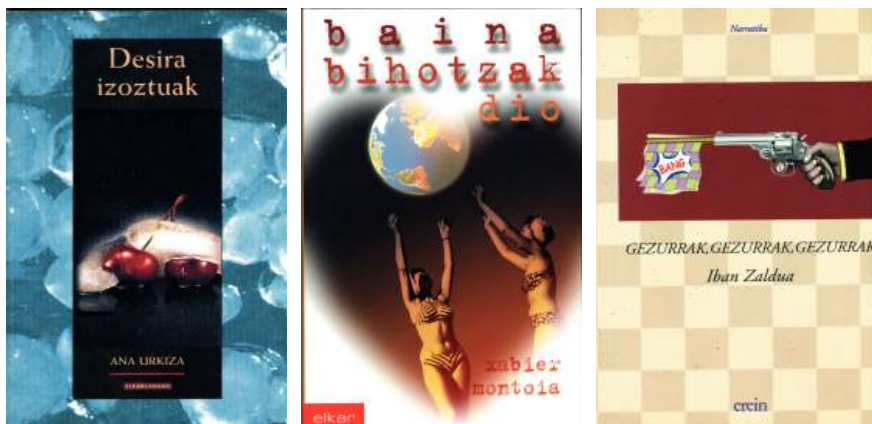
Ipuinen arteko lotura adierazten zuten bildumak sailkatzeko lotura tematiakoak, lotura zirkunstantzialak eta lotura moldeak baliatu zituen. Gaia elementu bateratzaile gisara erabilia duten bildumetan ugaritan, bi gai nagusi azpimarratzen zituen Retolazak: giza harremanen inguruko gaia eta heriotzaren gaia. Lehenengoan bikoteen gaizkiulertuez, maitasunaz, jeloskortasunaz, gorrotoaz,... mintzo ziren ipuinen berri ematen zuen. Horietan guztietan antzerako ezaugarriak azaltzen dira: ironiaren erabilera, amodioaren desmitifikazioa, eguneroko egoeren garrantzia. Horrelakoak dira Arantxa Iturberen *Ezer baino lehen* (1992, Erein) eta *Lehenago zen berandu* (1995, Alberdania); Jasone Osororen *Tentazioak* (1998, Elkar) eta Joxe Belmonteren *Amodio Zoroak* (1999, Elkar).

Bigarrenean, esan bezala, heriotzaren zantzuak nagusiak dira. Ipuin-bilduma hauetan, gai ezberdinak jorratuz bada ere, guztietan heriotzaren gaiak leku berezia hartzen du, batzuetan eldarnioaren bidez, beste batzuetan desioaren bidez, eta besteetan ere oroimenak eragindako ezinegonaren bidez. Gai horretako ipuinak ditugu: Karlos Linazasorearen *Eldamioak* (1992, Erein); Isidro Rekarteren *Desioaren hiria* (1998, Pamiela) eta Felipe Riuseen *Bi argazki eta hainbat polaroid* (1999, Pamiela).

Lotura zirkunstantzialei dagokionez, bilduma hauetan narrazioek denbora nahiz espazio jakin batean girotuz bilatzen dute batasuna. Esaterako, Edorta Jimenezen *Atoiuntzia* (1990, Susa), *Manhattan* (1994, Elkar) eta *Laudanoa eta sutautsa* (1996, Txalaparta); Patxi Iturregiren *Haize kontra* (1996, Elkar); Jon Arretxeren *Ostegunak* (1997, Elkar) eta *Ostiralak* (1999, Elkar) eta Jon Gaztelumendiren *Haizea mindu gabe* (1999, Susa).

Bestalde, batasuna forman zuten ipuin-bildumak aipatzean, "short story cycle" motako ipuin-bildumak nabarmendu zituen. Ipuin-bilduma hauek eleberritik gertu dagoen kontamoldea azaltzen dute. Mota horretako bildumak Xabier Montoiaren *Gasteizko hondartzak* (1997, Susa); Karlos Linazasorearen *Zer gerta ere* (1994, Alberdania) eta *Ipuin arriskutsuak* (1994, Erein); Jokin Muñozen *Hausturak* (1995, Alberdania); Antxon Gomezen *Abere madarikatuak* (1997, Susa) eta Paddy Rekaldereen *Aizu, Paddy!* (1996, AEK) eta *Whiskey koloreko gauak* (1999, Txalaparta) izango genituzke.

Era berean, Retolazak loturarik gabeko ipuin-bildumen zerrenda eman zuen, hauetan, hain zuzen ere, gaiak eta molde narratiboak ugari dira. Horiek izan ziren: Josu Untzuetaren *Gauerokoak* (1991, Elkar); Jabier Mugaruzaren *Bizitza pusketak* (1996, Erein) eta *Laura kanpoan da* narrazio luzea (1999, Erein), Harkaitz Canoren *Radiografiak* (1995, Elkar), Bizkarrean *tatuaturiko mapak* (1998, Elkar) eta *Telefono Kaiolatua* (1997, Alberdania); Luis Mari Mujikaren *Ipuin ubelak* (1996, R&B) eta *Abuztuaren hamabosteko trena* (1996, Erein); Mailuix Legorbururen *Apoa eta beste* (1998, Maiatz); Antton Lukuren *Botoiletan* (1998, Maiatz); Jabier Cilleroren, *Hollywood eta biok* (1999, Alberdania) eta Jose Luis Otamendiren *Euri kontuak* (1999, Susa).

Ipuin bilduma horiek guztiak hamarkada honetan plazara irten ziren idazle berriei, edota genero honetan lehenengo aldiz idatzi zutenei dagozkie. Hala ere, ez dugu ahaztu behar hamarkada honetan aurreko hamarkadetako zenbait idazlek ipuin liburuak segitu zutela argitaratzen, esan bezala, 80ko hamarkadan ipuingintzan hasitako idazle gehienek eleberrirako urratsa nabarmen egin bazuten ere. Ipuinak argitaratzen jarraitu zutenen artean aipa genitzake: Joseba Sarrionandiaren *Ifar aldeko orduak* (Elkar); Joanes Urkixoren *Lurra deika* (1991, Erein); Martin Ugaldere *Bihotza golkoan* (1990, Erein) eta *Erretiradako trena* (1997, Erein); Pako Aristiren *Auto-stopeko ipuinak* (1994, Erein); Hasier Etxeberriaren *Karramarroaren az-tarnak* (1997, Elkar); Juan Garziaren *Itzalen itzal* (1993, Alberdania), Pello Lizarraldearen *Sargori* (1994, Pamiela) eta *Un ange passe -isilaldietan-* (1998, Pamiela); Mikel Hernandez Abaituaren *Bazko arrautzak* (1995, Elkar); Inazio Mujika Iraolaren *Itoak ur azalera bezala* (1993), *Hautsaren kronika* (1994, Alberdania), *Matriuska* (1995, Erein), eta ipuin luzetzat har genezakeen *Gerezi denbora* (1999, Alberdania); Txilikuren *Hontzaren gauak* (Elkar, 1999) edota Aitor Arana eta Pablo Sastrearen lan ugariak.

Esan genezake Joseba Sarrionandia, Joanes Urkixo eta Martin Ugaldere hamarkada hasierako lanek lotura handiagoa dutela aurreko hamarkadatik datoreen ipuingintza moldeekin. Ezin esan, beraz, ipuingintza berri bati dagokienik. Berrien artean, ordea, 90eko hamarkadako hasierako urteei legozkiokeen bilduma interesgarri bi nabarmendu behar genituzke, urte horietan nahiko oharkabean igaro ziren bi bildumak. Juan Garziaren *Itzalen itzal* (1993, Alberdania) eta Pello Lizarralderen *Sargori* (1994, Pamiela).

Garziak, bere bilduma sendo horretan, prosa eredugarri baten alde egin zuen nabarmen. Esan genezake prosa eredugarriarekiko kezka horrek gidatu izan dituela Garziaren lan guztiak. Horretan, errazkeriari ihes egiten zion prosa kultu eta landuaren alde egin zuen Garziak, Lertxundik askotan egin izan duen bezalaxe,

esaldi luze eta korapilatsuetara joz, baina beti ziurtasunaz eta trebetasun handiz. Liburu honetako ipuinak ere kultu eta eruditak izan ziren, baina jolaserako eta sormenerako aitzakia gisa baino ez zuen erabili erudizio hori guztia. Ipuin guztiak Italiako arte eta arkitektura munduaren alorrean girotzen ziren. Bilduma hau osotzen duten hamaika atalek halako batasuna eman zioten liburuari, non erudizioa, umorea eta absurdoa nahasten ziren.

Era berean, Pello Lizarralde bi bilduma interesgarri utzi zizkigun hamarkada honetan, *Sargori* (1994, Pamiela) *Un ange passe –isilialdietan–* (1998, Pamiela), bere *Larrepetit* (2002, Erein) eleberri handiaren aitzindari eta aurrekariak direnak. *Sargori* lanean ez dira agertzen gertakari handi eta harrigarriak kontatzen dituzten ipuinak. Liburu honetako hamar ipuinek giro jakin baten inguruan osotutakoak dira, liburu trinko eta iradokorra sortuz. Ipuinok sargori egunetako giro itsaskorra azaltzen dute. Bero sapa sentazio horrek kontakizuna mantsotu egiten du eta irakurlea bera kutsatzen du ipuinaren barrura modu berezian eramanez. Ipuinotan iradokizunaren indarra gailentzen zaio narrazioari, poesia narratibotik hurbil leudeke, edota prosa minimalista batetik. Lizarralde etengabeko joan-etorrian dauden pertsonaiak aurkezten dizkigu, gauza gutxi gertatzen diren istorioen barruan, baina giro berezi batek harrapatuta eta beti ere narratzailearen begiradapean. *Un ange passe –isilialdietan–* liburuan berriro jo zuen, gehiago sakonduz, *Sargori* lanean hasitako bideetatik.

Antzeko gauza ere esan genezake aurreko hamarkadako ipuingintzan nabarmendu zen Mikel Hernandez Abaituaren *Bazko arrautzak* (1995, Elkar) bildumaz. Bilduma honetan ere egileak fantasiaren eta errealitatearen arteko interpretazioa egiten du. Fran Kafkaren aipua bere eginez, Abaituak irudimenaren aldarrikapena egiten digu. Bildumako bost narrazioetan errealitatea irakurtzeko beste era bat proposatzen zaigu. Ipuinok desberdinak dira baina elkarrekiko erreferentziak gordetzen dituzte, eta batez ere, tonua da halako batasun sotala ematen diena. Ipuinotako pertsonaiak etsipenaz eta beldurraz asaldaturik agertzen dira, bakardadera zigortuak, nazka eta erredun sentimenduez josiak. Kafkaren *Itxuraldaketa* gogorarazten digun honetan Abaituak gizakiaren deshumanizazioaz dihardu. Abaituaren absurdoaren kontaketa honek fantasia eta errealitatea aurrez aurre kontrajartzen baditu ere, joera errealisten artean ere kokatu beharrean gaude. Joera hau ez bertan amaituko, 90eko hamarkadan presente egongo da beste idazle batzuen lanetan, baita 2000ko hamarkadako lehenengo urteetan ere.

Milurte berriarekin batera, 2003. urtean gutxi gorabeherako muga jarrita, aurreko hamarkadetan euren ibilbide literarioa hasitako zenbait idazleren ipuin bildumak argitaratu ziren. Esan genezake egile hauek guztiak ez zirela nabarmendu 90eko hamarkadako ipuingintzan, argitalpenik egin ez zutelako edo denbora horretan genero hau landu ez zutelako. Horien adibide ditugu Juan Martin Elexpururen *Hamaika ipuin* (2000, Elkar); Jesus Etxezarraga *Sugearen tristura* (Pamiela, 2001); Enrike Urrutia Capeauren *Izar beltzaren urtea* (Pamiela, 2000). Horiekin batera 90eko hamarkadan hasitako idazleen ipuin-bildumak ere baditugu: Txilikuren *101 gau* (Elkar, 2000); Jon Arretxeren *Zazpi kolore* (2000, Elkar); Iban Zalduaren *Gezurrak, gezurrak, gezurrak* (2000, Erein), *Traizioak* (2001, Erein), *Itzalak* (2004),

Etorkizuna (Alberdania, 2005); Patxi Iturregiren *Behi eroak* (2003, Elkar), *Dioramak* (2006, Elkar); Karlos Linazasororen *Ez balego beste mundurik* (2000, Alberdania), *Ipuin errotikoak* (2001, Alberdania); Patxi Zubizarretaren *Barrikadak* (2003, Erein); Jokin Muñozen *Bizia lo* (2003, Alberdania)... Bai eta milurtearekin batera plazara irten ahots berrien lanak ere: Ana Urkizaren *Desira izoztuak* (2000, Elkar), *Bekatuak* (Elkar, 2005); Pedro Alberdiren *Kafka Bilbon* (2002, Alberdania); Mikel Tabernaren *Txokolatzeko dinamita* (2001, Susa); Ixiar Rozasen *Sartu, korrontea dabil* (2001, Erein); Xabier Etxaniz Rojoren *Begiak itxi eta kitto* (2000, Elkar), *Hamar manamenduak* (2002, Erein)...

Bilduma horietan guztietan aurki ditzakegu aurretiaz zetozkigun ildoetako ipuin motak. Bidaia ardatza duen Arretxeren bilduma; Historian eta erudizioan funtsatzen diren Etxezarraga eta Capeaurenak bezalako bildumak; Alberdik eta Iturregik lantzen duten nolabaiteko fantasia, eta Iturregiren kasua ere errealismo zakarra; begiradaren garrantzia nabarmentzen duten Urkiza, Rozas eta Etxanizen bildumak; Elxepuru, Zubizarreta, Muñoz eta Tabernaren bildumetan gure historia hurbila ardatz duen errealismoa; ultramodernitatearen zantzuak dakartzan Iban Zaldua; saiakeratik hurbil dagoen narrazio moldea Txilikuren eskutik; baita ere, aipatu behar harko genukeen narrazio laburra eta poesia elkarlotzen dituen Aurelia Arkotxaren *Septentrio* (2001, Alberdania). Egiturei dagokienez, ia nobelaren besteko batasuna lortzen duten bildumak dira, esaterako, Zubizarreta eta Rozasenak. Gainontzekotan, nagusi dira ipuin solteez osotutako bildumak, berauen arten batasunezko elementurik aurki badaiteke ere. Hala ere, milurte hasierako ipuingintza honek berrikuntzak ekarri badakartza. Batetik, ipuin laburra erabat nagusitzen dela esan genezake; bestetik, begiradak, oro har, hartzen duen garrantzia, non sentimenduek eta inpresioek leku nabarmena hartzen duten. Bertatik ipuin labur, arin eta biluzi tankerakoa eratorriko da. Bestalde literatura unibertsaleko ipuin-liburuen itzulpenen azkartzea aipatu behar genuke. Eta, azkenez, 2000ko hamarkadako urteek erakusten digutenez, idazle berriak plazara irten ahala, feminizaziorako joera handia da ipuingintzan, oroz bat euskal literatura osoan gertatzen den bezala. Horietan, oroz gain, Ixiar Rozasen *Sartu, korrontea dabil*, Iban Zalduaren *Traizioak* eta Jokin Muñozen *Bizia lo* nabarmendu beharreko lanak dira.

Bibliografia

ALDEKOA, Iñaki. *Mendebaldea eta narraziogintza*. Donostia: Erein, 1998.

KORTAZAR, Jon. *Euskal Literatura XX. mendean*. Zaragoza: Prames, 2000.

—. *Euskal kontagintza gaur*. Cuenca: Cuadernos de Mangana 27, 2003.

OLAZIREGI, Mari Jose. *Euskal eleberraren historia*. Bilbo: Labayru, 2002.

—. *Mende berrirako ipuinak*. Donostia: Erein, 2005.

RABELLI, Alvaro. *Bizkaiko euskal idazleen ipuingintza modernoa*. Bilbo: Labayru Ikastegia, 2005.

RETOLAZA, Iratxe. *90eko hamarkadako narratiba berria: literatur kritika*. Bilbo: Labayru Ikastegia, 2000.

URKIZU, Patrik (zuzend). *Historia de la literatura vasca*. Madrid: UNED, 2000.